

Terres de l'Ebre, frontera o frontissa?

Xavier Vega

Nascut a Flix fa 59 anys. És professor de filosofia a l'Institut de Flix, d'on va ser director entre els anys 1996 i 2003. Des de ben jove s'ha dedicat a la política i a l'activisme cultural. En el terreny polític, ha estat regidor de cultura de l'ajuntament del seu poble (1984-1992) i amb els governs catalanistes i d'esquerres va ser Director dels Serveis Territorials d'Ensenyament a les Terres de l'Ebre (2004-2006) i Director dels Serveis Territorials de Cultura (2006-2010). En el terreny cultural és membre fundador del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i va ser editor de la revista *Fòrum* (1991-1992). Ha estudiat l'impacte del pensament alemany, especialment de Herder i Nietzsche, en el nacionalisme català i ha col·laborat en diverses publicacions regionals i nacionals, com la Miscel·lània del CERE, La Veu de l'Ebre, Diari de Tarragona, Segre, El Món, Avui, El Punt, Ateneu o Revista de Catalunya.

Terres de l'Ebre, frontera o frontissa?

Xavier Vega

(Foto de Pau Masip)

53

“*A l'altra banda de l'Ebre*” ha estat una expressió que -encara- s'ha emprat repetidament a la darrera campanya electoral del 27-S.¹ Per als qui tenen nocions elementals de geografia, haurem d'aclarir que no es referia a tot un seguit de pobles catalans que, alfabèticament, van des d'Alcanar (on és nascut Germà Bel) a Xerta (on va nèixer Carme Forcadell), fins abastar dues comarques senceres i la meitat de dues més, sinó que al·ludia a les vastes i belles terres d'Espanya, com si el nostre gran riu fos una mena de Río Grande.² La desafortunada expressió, que tant incomodava a Bladé i

¹ Només en el primer dia de campanya, citarem el candidat Rabell, de Catalunya Sí que es Pot, i la candidata Arrimadas, de Ciutadans/Ciudadanos. Però qui demostrava la més absoluta desorientació fluvial va ser Íñigo Errejón, de Podemos, el segon dia: en afirmar a Tortosa que “hay gente escuchando a los catalanes al otro lado del Ebro”, no sabem si ens escoltaven des del barri de Ferreries, des de Roquetes o des de Madrid, que per cert està situat a l'altre costat de l'“otro lado”.

² A la xarxa podem trobar una pàgina de facebook molt interessant, que té el noble propòsit de redimir de l'error els indocumentats: <https://ca.es.facebook.com/SocCatalaDeLaltraBandaDeLEbre>.

Desumvila³, va fer fortuna ja fa més de dos mil anys, i s'ha mantingut incombustible en un arc temporal que va des de l'historiador romà Titus Livi⁴ a l'escriptor i director teatral terrassenc Sergi Belbel.⁵

Les misterioses Terres de l'Ebre constitueixen una entitat territorial i administrativa molt recent, situada al centre dels Països Catalans. Tot i que neix amb el segle XXI, amb aquest nom tan poètic designem la part d'un tot molt antic, la poderosa Diòcesi de Tortosa, establerta al segle IV. A més de les comarques de la regió actual –la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Ebre i el Montsià-, fins a meitats del segle passat abastava també les del Priorat, el Matarranya, el Maestrat, els Ports de Morella i la Plana de Castelló.

Com indica el seu nom, és un territori vertebrat al voltant del riu, el més cabalós de la Península Ibèrica i el tercer de la Mediterrània, després del Nil i el Roine. Té un cabal mitjà d'uns 350 m³/s que, amb les crescudes primaverals i tardorals, pot arribar als 5.000 m³/s i, amb els estiatges, caure per sota dels 50 m³/s, en una tendència que sembla progressiva, perquè és un fet que, pel riu, hi baixa cada cop menys aigua: *grosso modo*, dels 20.000 hm³/any de 1970 hem baixat fins als 10.000 hm³/any del 2000, una minva dramàtica en un període tan breu.⁶ La desembocadura al Delta determina uns espais d'una gran bellesa i biodiversitat, una de les zones humides més interessants de la Mediterrània occidental, declarada parc natural l'any 1983, amb uns ambients verges que conviuen amb les zones humanitzades, el

³ De fet, com recorda Carod-Rovira, “la inexactitud d'aquesta denominació ja va ser advertida, fa anys, per Rovira i Virgili, que la qualificava de <disbarat geogràfic> i recordava com l'Ebre, per a la nostra terra, <no és un riu fronterer, sinó un riu interior>”. Vid. *El futur a les mans*. Angle editorial. Col·lecció El fil d'Ariadna. Barcelona, 2003, p. 158. A les pàgines 157 a 163 hi ha una magnífica síntesi de la qüestió que ens ocupa, naturalment, exposada des de la perspectiva del 2003.

⁴ TITUS LIVI empra en diverses ocasions expressions equivalents a “més enllà de l'Ebre”, com “trans Hiberum” o “ultra Hiberum”: “Et omnia trans Hiberum praeter Saguntinos Carthaginensium erant”, llegim a TITI LIVI: *Ab Urbe Condita*, XXI, 5,17. Volum III (llibres XXI-XXV). Edició i notes de C. Flamstead Walters i R. Seymour Conway. Oxford Classical. Scriptorum Classicorum. Oxford University Press, New York, 1988. I també en referència a Sagunt, aliada de Roma, parla de “civitas ea longe opulentissima ultra Hiberum fuit”, (AUC, XXI, 7,2).

⁵ Belbel va deixar anar la perla “allà passat l'Ebre” al programa radiofònic “Versió RAC1”, de Toni Clapés, el 25 de setembre de 2014.

⁶ PRATS, Narcís, IBÁÑEZ, Carles: *Avaluació crítica del pla hidrològic nacional. Proposta per a una gestió sostenible de l'aigua del Baix Ebre*. IEC. Secció de Ciències Biològiques, Barcelona, 2003.

paisatge deltaic i el bosc de ribera amb l'horta i els arrossars, la gent –els pagesos i els turistes- amb la natura exuberant. Un altre parc natural, el del Massís dels Ports, forma part d'una vasta zona de 800 quilòmetres quadrats de serres, pics, cingles i vallades, a cavall entre Catalunya, Aragó i el País Valencià, que s'estén per les comarques del Baix Ebre, el Matarranya, la Terra Alta, el Baix Maestrat i el Montsià. Al Tossal del Rei, un túmul marca el punt de partió dels tres regnes de la Corona d'Aragó i recorda que, sota la superficial divisió administrativa, hi ha una mateixa gent d'una mateixa cultura que ha compartit una història comuna, sovint marcada per la tragèdia.

55

Des d'una perspectiva (pre)històrica ens referim al territoris de l'antiga Ilercavònia, la nació ibera que abastava des de Mequinensa fins a Sagunt.⁷ A banda de la llegendària ciutat d'Hibera, situada al tram final del riu -i amb una localització que es disputen Tortosa, Amposta i Sant Carles de la Ràpita-, els ilercavons comptaven amb viles com Intibili (Sant Mateu?), Cherronesus (Peníscola?) i Osikerda (Xerta?) i van deixar interessants jaciments arqueològics, com els de Sant Antoni de Calaceit, els Castellans de Cretes, el Coll del Moro de Gandesa, els Castellons de Flix, Sant Miquel de Vinebre, el Castellet de Banyoles, a Tivissa, el Castellet de la Roca Roja de Benifallet, la Moleta del Remei d'Alcanar, el Puig de la Nau de Benicarló o el Puig de la Misericòrdia de Vinaròs⁸. Al segle IV de la nostra era, i a partir de fonts massaliotes de deu segles anteriors, el poeta i geògraf Aviè (Rufus Festus Avienus) parla de les grans riqueses d'aquests paratges, per la fecunditat de la

⁷ La identificació de les terres dels ilercavons amb les de l'antiga diòcesi de Tortosa és deguda a l'historiador i poeta roquetenc Jesús Massip, que la justifica a la seva obra *La gestació de les Costums de Tortosa*. Generalitat de Catalunya / CITE, Tortosa 1984, pp. 35-40.

⁸ GENERA I MONELLS, Margarida: *L'Ebre final: del Paleolític al món romà*. Ed. Cooperativa Gráfica Dertosense, Tortosa 1991. També: NOGUERA, Jaume: *Ibers a l'Ebre*. X Premi d'Assaig Artur Bladé i Desumvila. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Flix, 2002.

terra que permet, tant el conreu del blat i la vinya, com la cria de bestiar, així com el comerç a través del riu⁹.

El riu.-

Tots els rius uneixen i separen. Uneixen tot allò que transcorre a favor del seu curs, perquè són camins d'aigua per on circulen les persones, les mercaderies i les idees, a més de determinar els principals camins terrestres des dels temps més remots, les vies de comunicació que segueixen les seves ribes; perquè aquesta és la primera lliçó de geografia general: que si voregem el curs d'un riu, tard o d'hora farem cap a algun lloc rellevant on s'acumulen les persones i les coses. Però els rius també separen tot allò que hi ha a banda i banda. Aturen el viatger i li demanen una estratègia de pas, després d'avaluar què hi ha a l'altre costat que pugui resultar interessant o perillós, o simplement, desconegut, de forma que els rius també són les primeres fronteres i les més estables. Aquesta ambivalència entre el camí i la frontera fa del riu un símbol poderós de la unió i la discòrdia, de la creació i la destrucció, de la vida i la mort.

D'entre tots els rius, no n'hi ha gaires amb la potència simbòlica de l'Ebre, que donava nom a les terres dels ibers, de les tribus que habitaven prop de l'*Ib*. M'ho explicava el mestre Joan Coromines una tarda llunyana, quan em va rebre al seu santuari de Pineda de Mar: "Sembla que els ibers agafen el seu nom del riu, perquè en ibèric *Ib* vol dir aigua: *Ibai*, *Ibarra*, *Ibon*, tenen la mateixa arrel", cosa que permet aventurar "un parentiu entre l'iber i l'euskera, dues llengües no indoeuropees, germanes com el català i el castellà en temps dels romans"¹⁰. Amb els anys, el riu va donar nom a tota una civilització que, entre els segles VI i I aC, s'estengué per la costa oriental de la Península i més enllà dels Pirineus, des del naixement del Guadalquivir fins al Roine i, més tard, també va designar tota la Península i, fins i tot, el sud del continent americà.

⁹ AVIÈ: *Ora marítima*. Traducció i notes de P. Villalba i Varneda. Fundació Bernat Metge, Barcelona 1986. Versos 499-503: "(...) gazae incolarum maxime memorabiles,/ per orbis oras: namque praeter caespitis/ facunditatem, quae pecus, quae palmitem/ qua dona flavae Cereris educat solum,/ peregrina Hiberno subveuntur flumine" Aquesta part de l'obra ha estat profusament comentada per A. Schulten, E. Bayerri, R. Miravall, F. Parreu, J. Diloli i M. Valdepérez, per tal d'escatir la possible relació entre Hibera Iulia Ilercavonia i Dertosa.

¹⁰ VEGA CASTELLVÍ, Xavier: "Fòrum amb Joan Coromines". *Fòrum*, núm. 2, Flix, primavera 1991, p.26.

Des del passat més remot fins a meitats del segle XX, el curs del riu i les seves vores marcaven la vida de la població, amb un reguitzell d'oficis, usos i aprofitaments. Pescadors, raiers, llaüters, barquers, terrissers, canyissers, cadirers, espardenyers, hortolans, rentadores i aiguaderes vivien amb el riu i del riu¹¹. Els llaüters n'eren els grans protagonistes, per la duresa de l'ofici, els perills de la navegació i el constant viatjar amunt i avall en un món d'un sedentarisme extrem¹².

Els llaüts eren embarcacions de poc calat, adaptades a la navegació per un riu d'un cabal tan irregular com l'Ebre. Tenien una capacitat d'entre vint i trenta tones de càrrega, encara que hi ha documentades embarcacions de setanta tones, com el "Carabassó", que transportava lignit des de les mines de Faió fins a la fàbrica electroquímica de Flix.¹³ Riu avall, des de Mequinensa fins al

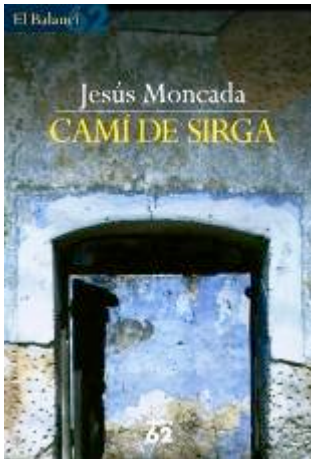
mar, l'embarcació aprofitava la força del corrent, però per remuntar el curs calia recórrer a la força dels homes o dels animals de tir, per estirar la sirga des de la vora, per camins oberts a l'efecte. A part del carbó per a Flix i el guix i el ciment per a Benifallet, els productes més habituals eren agrícoles: olives, oli, ametlles, garrofes i, entre el Delta i Tortosa,

arròs. Ocasionalment, també transportaven persones, en una època que els camins eren perillosos, dolents o inexistents, de manera que és fàcil d'entendre que la combinació de la crisi del transport fluvial i l'arribada del ferrocarril Madrid-Barcelona hagi estat un factor desequilibrant de la regió al segle XX, perquè els riberencs han tendit cap a Reus.

¹¹ L'antropòloga Montserrat Boquera va redactar la seva tesi doctoral sobre la vida a l'Ebre. La seva primera part, publicada a Onada edicions de Benicarló (2009), amb el títol de *Vivències ebrenques. Fets quotidians de quan lo riu era vida*, fa un estudi aprofundit dels diversos oficis lligats al riu, amb especial atenció al de llaüter. També és interessant el seu treball "Viure del riu: els oficis relacionats amb el medi fluvial", dins a AA.VV.: *Formes de treball a les Terres de l'Ebre. Recerca i interpretació*. El Mèdol, Tarragona, 2004, pp. 87-112.

¹² La consagració de la figura del llaüter com a amo i senyor del riu vindrà de la mà de la literatura d'Artur Bladé Desumvila i, especialment, Jesús Moncada, com veurem més avall.

¹³ SÁNCHEZ CERVELLÓ, J., VISA, F.R.: *La navegació fluvial i la industrialització a Flix. La Veu de Flix (1840-1940)*, Flix, 1994, especialment pp. 43-111.

La literatura ha fixat l'estereotip del llaüter com l'home dur, avesat a moure càrregues feixugues sota les inclemències del temps, en la calor extrema de l'estiu i en els hiverns rigorosos, entre la boira, en una vida errant, adornat amb tots els vells tòpics de la masculinitat –malparlat, faldiller, bevedor. Però el retrat s'ajusta a la tradició oral, que recull amb nostàlgia el record d'aquesta gent d'un món desaparegut, el del riu poderós, benèfic i terrible com un déu antic¹⁴. En un altre lloc m'he referit al fet paradoxal que en un país de rius escanyolits com el nostre, l'espectacle sublim –en el sentit kantià del terme- de l'Ebre, hagi restat al marge de la literatura catalana durant tant de temps¹⁵. Més avall tindrem ocasió d'entrar en el fons de la qüestió, de manera que ens limitarem a constatar que el riu no és matèria literària fins ben entrat el segle XX, amb el rapitenc Sebastià Juan Arbó. Des de la llunyania del seu exili mexicà, la veu clara i serena d'Artur Bladé i Desumvila, de Benissanet, ens arribava amb moltes dificultats, a cavall entre els anys 50 i 60 i, no serà fins a finals dels vuitanta, que el mequinensà Jesús Moncada consagri literàriament l'Ebre. Traduïda a una quinzena de llengües, *Camí de sirga* (1988) és la novel·la crepuscular de l'Ebre, la narració d'un regne antic i pobre que mor a mans d'una modernitat rutilant, que no pot amagar la seva condició miserable, perquè es basa en l'espoli territorial.

58

Sebastià Juan Arbó, A. Bladé i Desumvila, Jesús Moncada

¹⁴ A Flix encara es parla d'un fet que segurament és fals, però que resulta igualment revelador: que a, principis del segle XX, el capellà permetia renegar els sirgadors, ja que era condició indispensable per poder fer la força requerida per arrossegar el llaüt riu amunt. Cal recordar que uns altres transportistes, els carreters, eren cèlebres pel seu llenguatge malsonant, lligat a l'activitat física intensa.

¹⁵ VEGA CASTELLVÍ, Xavier: Pròleg a CARRANZA, Andreu: *Llibre de les set Xibeques. La riuada*, El Médol, Tarragona, 1997, pp.7-8. La novel·la tracta de l'Ebre i de la seva destrucció a mans de l'enganyosa modernitat de la indústria nuclear.

Quan parlem d'espoli, no ho fem en sentit figurat. Parlem d'agressions a la terra i a la gent, en forma de pantans, plantes de producció elèctrica convencionals i nuclears, indústries contaminants, abocadors de residus, tot un seguit de projectes irracionals –i altres que s'han aturat, com el magatzem de residus nuclears o la central tèrmica d'ENRON- que han provocat que la Ribera d'Ebre, la comarca més afectada, hagi augmentat el seu PIB, al mateix temps que ha anat perdent població.¹⁶ El resultat és que, l'any 2010, el PIB per càpita riberenc, de 65.000 euros, va ser més del doble que el català, de 27.700 euros, per la dinàmica divergent de les magnituds que el determinen: mentre creixia la producció industrial, minvava la població. Les següents dades són ben eloqüents: l'any 1900 la comarca tenia 29.891 habitants i el 1920 puja lleugerament, fins als 30.349; la davallada que mostra el cens del 1940, 24.420, mostra clarament els estralls de la guerra; el 1960, assoleix el màxim de la segona meitat de segle, fins avui, amb els 27.647, quantitat que es desploma fins els mínims històrics del 2000, amb 21.993; després d'un

lleuger redreçament el 2008, amb 23.844, el 2014 torna a baixar fins els 22.925. Per fer-nos una idea de l'abast del problema, cal recordar que l'evolució demogràfica de Catalunya ha estat la següent: el 1900 tenia uns 2 milions d'habitants, que el 1960 van arribar als 5 milions i el 2015 als 7,5 milions¹⁷.

Per tot plegat, ens cal considerar que les literatures elegíiques de Bladé i Moncada expressen, certament, l'innegable sentiment d'enyor d'un passat mític que travessa la cultura occidental, des del *Gènesi* i Hesíode fins al Romanticisme, passant per l'*Où sont les neiges d'antan*, de Villon. De fet, per estrany que sembli, la modernitat cultural, des de Mallarmé i Gaughin fins a certes expressions avantguardistes, té molt de desig de fugida cap al paradís, situat més enllà en l'espai, o abans en el temps. Però un cop establert això, ens cal anar a les dades objectives, que són ben clares: ens diuen que, a principis del segle XXI, unes vint mil persones viuen a la Ribera d'Ebre, mentre que cent anys abans hi vivien unes trenta mil. D'això se'n pot dir moltes coses,

¹⁶ L'amic Xavier Garcia, vilanoví de naixement i ebrenc d'adopció, és qui més i millor ha estudiat el fenomen a *La Catalunya nuclear*, Columna, Barcelona, 1990, *Catalunya també té Sud*, Flor del Vent edicions, Col·lecció de Llevant a Ponent, Barcelona 1997, i *La primera dècada de lluita antinuclear a Catalunya (1970-1980)*. Arxiu Comarcal del Priorat. Generalitat de Catalunya, Falset, 2008.

¹⁷ Dades extretes de l'Institut d'Estadística de Catalunya (www.idescat.cat).

excepte progrés. El territori, que a les estadístiques apareix com el més ric del país, a la realitat s'ha empobrit, en la mesura que no pot respondre a les necessitats dels seus habitants, que han d'emigrar. Sabem prou bé que les persones no emigren per plaer, sinó per la necessitat de sobreviure, i centenars de joves riberencs marxen cap a Reus, Tarragona, Barcelona o Londres, a buscar-se la vida. Només tornaran a casa algun cap de setmana, a veure la família, o per la festa major i per Nadal, fins que moren els pares i arriba el desarrelament definitiu.

Perquè el riu ha anat perdent la seva centralitat a la vida de la gent i, al llarg de la segona meitat del segle, es va anar fent fonedís d'any en any, mentre s'omplia de silenci. Anaven desapareixent els crits i els renecs dels llaüters, la gatzara de les rentadores que els saludaven al seu pas, les cançons de treball dels cadirers i els canyissers, tan importants per a la feina dels paletes, les veus dels cistellers de vímet de Vinebre i Aldover, que proveïen pagesos i hortalsans. Fins i tot van emmudir les veus dels xiquets que recollien regalèssia, mentre que els terrissaires de Miravet havien de comprar fora el fang que ja no extreïen de l'Ebre: el consideraven massa contaminat i, per això, després de milers d'anys, la gent ja no s'hi banyava i els nois ja no passaven pel ritual d'iniciació que consistia en travessar el riu per la part més perillosa. Comptat i debatut, havia desaparegut un món que, certament, era de precarietat i subsistència, però que fixava la població al costat del riu, perquè: on es pot viure millor que a la vora del Pare Ebre, com deia l'enyorat Carmel Biarnés¹⁸?

60

A les comarques meridionals, el Baix Ebre i el Montsià, l'evolució demogràfica és més normal, en no acusar-se tant la crisi del riu sobre l'activitat econòmica associada, amb un sector agroalimentari cada cop més

¹⁸ Periodista, escriptor, historiador i humanista autodidacte asconenc (1928-1992), va ser una figura clau per mantenir la catalanitat de la Ribera d'Ebre durant la dictadura franquista, a partir dels anys 60. Mestre de tota una generació d'intel·lectuals i polítics riberencs, com Andreu Carranza, Josep M. Pros, Josep S. Cid, Pere Muñoz o Josep Sánchez Cervelló, entre els seus llibres destaquen *Els moriscos a Catalunya*, *La implantació de l'Orde del Temple a la Ribera d'Ebre (1148-1210)*, *La navegació fluvial per l'Ebre* i *Guia de la Ribera d'Ebre*, aquest darrer, en col·laboració amb Josep S. Cid. Hi ha una biografia molt reeixida a càrrec del seu amic, el periodista Xavier Garcia i Pujades: *Carmel d'Ascó. Una visió biogràfica*. CERE, col. El Daliner, Flix, 2013, obra guanyadora del XVè Premi d'Assaig Artur Bladé i Desumvila. La *Miscel·lània* del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (CERE) presentava, en el núm. 9, d'octubre de 1993, un recull d'articles *in memoriam*, signats per Xavier Garcia, Pere Muñoz, Jordi M. Bou, Josep S. Cid i Dolors Cabré.

consolidat. La població del Baix Ebre segueix una seqüència raonable: l'any 1900 té 46.353 habitants, l'any 1950, en té 62.400, mentre que el 2012 s'enfila fins els 83.125; al Montsià tenim que el 1900 hi ha 33.027 habitants, que el 1950 arriben als 42.988 i, el 2012, als 72.121. Quant als nuclis urbans, al Baix Ebre hi ha la capital de la regió, Tortosa, amb 34.832 habitants, Deltebre, amb 11.063 i Roquetes, amb 7.689. Al Montsià, hi ha Amposta, amb 21.240 habitants, Sant Carles de la Ràpita amb 15.511 i Alcanar amb 10.570. El cas de la Terra Alta és diferent, per diversos factors que veurem més avall. És una comarca que viu al marge del riu i segueix una dinàmica que en molts sentits recorda el Priorat, amb una agricultura de secà de qualitat, basada en el vi, l'oli i l'ametlla, i una demografia minvant, de piràmide invertida: l'any 1900 tenia 22.932 habitants; l'any 1940, sota els efectes de la Guerra Civil, 17.571 habitants; el 1970, 14.767; el 2000, 12.189, i el 2014, 12.119. La capital, Gandesa, compta amb 3.028 habitants, Batea en té 2094, mentre que La Fatarella, Corbera i el Pinell de Brai tot just depassen el miler¹⁹.

La frontera.-

L'any 226 aC se signava el tractat de l'Ebre (Hiberus) entre Roma i Cartago, les dues grans potències de l'època. Davant del poder creixent que Asdrúbal tenia entre els ibers, els romans havien decidit estabilitzar la regió, tot fixant l'Ebre com a frontera, "finis utrisque imperii esset amnis Hiberus"²⁰. El nostre riu entrava a la història, mentre la majoria dels territoris europeus encara romanien en la foscor de la barbàrie. La importància del tractat ve donada pel fet que el seu trencament va suposar l'esclat de la segona Guerra Púnica que, segons Titus Livi, va ser la més gran i més terrible que mai s'hagués explicat: "Bellum maxime ómnium memorabile quae unquam gesta sint me scriptorum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere"²¹.

El paper fronterer del riu es repeteix en el decurs de la història de Catalunya: a la guerra civil del regnat de Joan II (1462-1472), la dels Segadors (1640-1652), la de Successió (1700-1715), en diversos episodis de les tres carlinades, al llarg del segle XIX, i durant la Guerra Civil (1936-1939). De fet, des de l'enfrontament entre Roma i Cartago fins a la batalla de l'Ebre, la rellevància històrica de les Terres de l'Ebre ha girat en torn de la importància estratègica del riu més important de Catalunya, i el control del territori des del sud del

¹⁹ Vid. nota 17.

²⁰ TITUS LIVI: *AUC*, XXI, 2,7.

²¹ TITUS LIVI: *Ídem*, XXI,1,1.

Principat s'ha basat en el control de la línia Segre-Ebre, de manera que la conquesta de Catalunya ha passat sempre pel domini sobre Tortosa i Lleida, ja que la capitulació d'una ha implicat inevitablement la de l'altra. Succeeix així amb la conquesta de la Catalunya Nova per Ramon Berenguer IV (Tortosa 1148, Lleida 1149), la Guerra de Successió (Lleida 1707, Tortosa 1708), la Guerra del Francès (Lleida 1810, Tortosa 1811) o la Guerra Civil (Lleida 1938, Tortosa 1939)²².

A primers d'abril de 1938, Franco va establir el riu com a frontera entre les seves tropes rebels i les republicanes, una situació que es va mantenir fins al 15 de novembre, quan finalitzava la Batalla de l'Ebre. Encara avui resulta difícil d'avaluar la importància militar, política i simbòlica que, tant a nivell nacional com

internacional, tingué el que havia de ser el fet d'armes més decisiu de la guerra; setanta anys després, hem d'esperar a escriure'n la versió més o menys definitiva, que només serà possible *sine ira et studio*, quan desapareguin les darreres persones que la van viure d'una manera o altra. Perquè només llavors es podran donar les condicions necessàries per fer-ne un relat desapassionat –fins on sigui possible en aquesta ciència humana -massa humana- que pretén ser la Història. I més quan es tracta de narrar uns episodis tan colpidors per a tanta gent, a causa de la concentració de violència, destrucció i mort que hi hagué durant els 115 dies de la batalla –i durant la llarga repressió posterior.

62

Hi ha dades que són definitives. A la comarca de la Terra Alta, on es produïren els combats més sagnants i la posterior repressió més severa, la població passà de les 21.457 persones de l'any 1936 a les 17.571 de l'any 1940, amb una minva de 3.866 habitants, un dramàtic 18%, en una crisi demogràfica que ha persistit fins avui dia i que, com assenyala Sánchez Cervelló²³, explica algunes de les raons que situen aquesta comarca entre les de renda més baixa del país, per la impossibilitat de superar l'impacte social,

²² Trobem aquesta interessant observació a SALVADÓ POY, Roc. "La Primera Guerra Carlista a les Terres de l'Ebre", dins a SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed): *Del Reialisme a la Primera Guerra Carlista. El Carlisme al Territori de l'antiga Diòcesi de Tortosa*. Vol. I. Arola Editors, Tarragona, 2004, p.100.

²³ Aquest historiador flixanco, una de les màximes autoritats en els conflictes armats a l'Ebre (les guerres carlistes i la Batalla de l'Ebre), en el transcurs d'una conferència sobre el tema que donava a Vilalba dels Arcs, va haver de sortir literalment per la finestra, per evitar les ires d'una part del públic que no admetia el contingut antifranquista del seu discurs.

econòmic i polític de tres mesos i mig d'horror i la posterior hostilitat cap als vençuts, que van haver d'abandonar una terra sembrada de projectils i restes humanes que continuen apareixent²⁴. Per tot plegat, la batalla de l'Ebre, per increïble que sembli, encara forma part del present de molta gent de la zona.

Hi ha un abans i un després per al Principat quan Franco travessa l'Ebre, i el general n'és plenament conscient. Abans del 16 de novembre de 1938 comanda l'*Ejército de Liberación Nacional* que, un cop a la riba dreta, passa a

denominar-se *Ejército de Ocupación de Cataluña*. És un detall que no s'ha remarcat prou, tot i la seva innegable rellevància històrica i política, perquè la *liberación* es refereix al propi país, mentre que l'*ocupación* implica la incursió en terra estrangera. De manera que aquell homenet que es feia dir *Caudillo* – per emular els seus aliats, el *Führer* i el *Duce*– negava en el nivell discursiu l'existència de la nació catalana, que afirmava en la seva salvatge praxi militar.

Encara hi ha un altre fet que considero que cal estudiar amb més deteniment i que torna a situar l'Ebre com a epicentre de la catalanitat: la qüestió de fins a quin punt no hi hagué una voluntat latent o manifesta, no només entre els franquistes, sinó també entre les autoritats republicanes espanyoles, de practicar una mena de genocidi encobert amb el reclutament de la Lleua del Biberó, els adolescents catalans que Negrín i Rojo van enviar al front com a carn de canó. Sense tenir l'edat, l'entrenament, ni l'experiència per creuar l'Ebre, van resistir una terrible tempesta de foc al costat dels veterans de les Brigades Internacionals i del Vè Regiment de Modesto. Josep Maria Ballarín, que va pertànyer a la lleua, tot i que no va participar a l'Ebre, feia aquesta reflexió, recentment: “No s'hi val només a demonitzar Franco. Està bé que ho fem, només faltaria, però també hem de parlar de la República, de les nostres esquerres, que van fer una batalla de desgast i de trinxeres en una guerra que no podíem guanyar. En Líster, afusellant nois que no trobaven la seva companyia... Nois de disset i divuit anys, com jo, que no sabíem ni agafar un fusell. En Negrín i el general Rojo, perden el nord... Com dintre ens van

63

²⁴ En la meua etapa com a Director dels SSTT de Cultura a les Terres de l'Ebre, entre el 2006 i el 2010, vaig experimentar les dificultats de gestionar les constants troballes de restes humanes, que es van multiplicar en ocasió dels moviments de terres per a la construcció dels diferents parcs eòlics que es concentren a la Terra Alta, i que requerien la prospecció arqueològica prèvia, atesa la singularitat històrica dels paratges afectats.

posar en aquella ratera?. Com diantre van permetre això les autoritats de la República?. Aquesta és la pregunta²⁵.

El sacrifici del Terç de Montserrat, els carlins catalans que lluitaven al costat de Franco, també entra en aquest apartat de les preguntes que es responen amb la pròpia enunciació. Recordem el lloc, Vilalba dels Arcs, la data, el 19 d'agost de 1938, i l'hora, les 12 del migdia. El Terç de Montserrat sortia de Quatre Camins per atacar les posicions republicanes de Punta Targa, en una acció temerària que havia de rebre el suport dels batallons de Bailén i Ceuta. Misteriosament, l'ajut no va arribar i els requetés catalans van avançar al descobert sota una pluja de foc de les metralladores, mentre entonaven el *Virolai*. El balanç de baixes va ser de 58 morts i 170 ferits, que a la pràctica suposava la desaparició d'aquella unitat de combat. Un oficial de Falset del bàndol republicà, Josep Portal Espluga, va tenir un insòlit gest humanitari enmig d'aquell infern: oferir una treva de quatre hores per tal que les forces del Terç retiressin els morts i els ferits²⁶.

**Terç de Montserrat
Vilalba dels Arcs
(1938)**

²⁵ BALLARÍN, Josep M.: Pròleg, a MONTELLÀ, Assumpta: *115 dies a l'Ebre. El sacrifici de la Lleua del Biberó*. Ara Llibres, Barcelona, 2014, pp. 13-14. Es tracta d'una de les darreres aproximacions a la Batalla de l'Ebre. Té el valor documental de recollir els testimoniatges de diversos "biberons". La bibliografia sobre la batalla de l'Ebre compta amb centenars de milers de llibres i articles, atesa la seva forta càrrega simbòlica. Són molt recomanables les obres següents: la clàssica del Tinent Coronel Tagüeña: TAGÜEÑA LACORTE, Manuel: *Testimonio de dos guerras*. Planeta – DeAgostini, 2005; la de TORRES, Estanislau: *La batalla de l'Ebre i la caiguda de Barcelona*. Pagès editor, Lleida, 1999, i les dues aportacions de Josep Sánchez Cervelló: *Conflicte i violència a l'Ebre* i *La batalla de l'Ebre. Un riu de sang*, aquesta darrera amb la col·laboració de Pere Clua Micola. Entre les darreres aportacions hispàniques, hi ha una obra absolutament repudiable pel seu baix perfil intel·lectual i el seu sectarisme catalanòfob: REVERTÉ, Jorge M.: *La batalla del Ebro*, Crítica, Barcelona, 2003.

²⁶ Vid. SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; CLUA MICOLA, Pere: *La Batalla de l'Ebre. Un riu de sang*, COMEBE, Gandesa, 2005, p. 51. El comissari Portal moriria dos dies després en la defensa de Puig Gaeta.

Durant dècades el silenci va acompanyar els morts i la destrucció. El règim nacionalcatòlic va intentar fer oblidar la voluntat d'extermini que evidencia l'estratègia de Franco que, assegut al Coll del Moro, contemplava rutinàriament l'espectacle del foc de l'artilleria, l'aviació i els assalts de infanteria, combinats un cop i un altre cop, fins que no hi restava ningú, a les trinxeres republicanes. Hitler i Mussolini no entenien que amb la seva manifesta superioritat de tropes i amb l'armament que li subministraven no acabés de guanyar la batalla. Senzillament no entenien que el seu aliat no volia vençuts: només volia cadàvers. I els cadàvers es van escampar i es van abandonar als corbs, al sol i a la pluja, mentre tothom mirava cap a un altre costat.

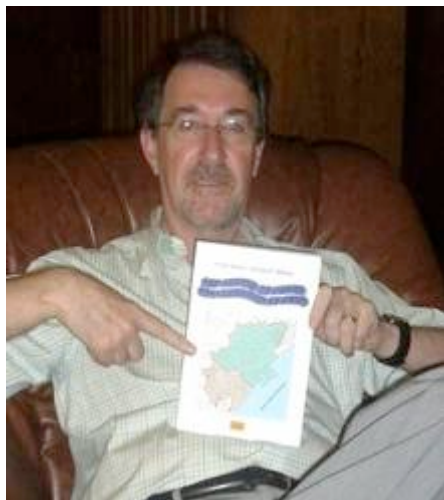
65

Amb el retorn de la Generalitat, a finals de 1977, no hi va haver una política essencialment diferent, perquè els morts sempre són incòmodes i semblava que el mal de la Terra Alta no volia soroll. L'arribada del govern catalanista i d'esquerres va significar la voluntat de recuperar la memòria dels fets: calia normalitzar la relació del territori amb la batalla, dignificar els milers de restes humanes sembrades pels conreus i les muntanyes i obrir els impressionants escenaris als visitants. Es va fer entre novembre de 2003 i el novembre de 2010, especialment amb dues obres importants, com el Memorial de les Camposines i el Centre d'Interpretació 115 dies de Corbera. El primer, inaugurat el 2005, vol dignificar la memòria dels morts, amb un ossari i diverses plaques que recullen les biografies d'alguns combatents dels dos exèrcits. Situat al terme de La Fatarella, al costat de l'ermita templera de Sant Bartomeu, era el punt de confluència entre el riu i la primera línia del front, prop de la cruïlla de la Venta de Camposines. Quant al Centre d'Interpretació, ubicat a Corbera d'Ebre, va obrir les portes l'any 2008, en el setantè aniversari del pas del riu pels republicans, i és el complement perfecte de les impressionants ruïnes del Poble Vell i dels diversos itineraris relacionats amb la batalla. Constitueix l'equipament central del COMEBE, el Consorci per a

la Museïtzació dels Espais de la Batalla de l'Ebre, i presenta una exposició permanent que explica al visitant el context històric dels combats, el seu desenvolupament i les seves conseqüències polítiques. Al llarg del curs escolar, centenars d'alumnes d'arreu del país visiten aquests espais i tenen ocasió de reflexionar i escriure sobre el valor de la pau i de la democràcia, a la vista de la barbàrie i la destrucció.

La frontissa.-

Quan l'estiu de 1991 vaig visitar Morella, una senyora ja gran em va informar que la meua llengua és el morellà. Li vaig dir que el morellà es parla en molts pobles, des de Fraga a Maó i des de Salses a Guardamar, però en sentit estrictament dialectal, la parla dels morellans i la dels flixancos és la mateixa. Joan Fuster recordava que, l'any 1611, l'historiador Gabriel Escolano "quan parla de la gent dels Ports de Morella, diu significativament: <<en muchas cosas catalanean>>, i no només en la llengua, perquè "fora ridícul de pensar que, en travessar el límit administratiu que separa la província de Tarragona de la de Castelló de la Plana, homes i ambients canviïn en alguna mesura. El canvi, si n'hi ha, és imperceptible".²⁷ Una de les respostes intel·lectuals a

aquest fenomen sociocultural la donava el 2009 el tortosí Josep Maria Franquet, al seu llibre *Les Terres de l'Ebre, un problema de debò*, on sorprenia a propis i estranys amb la proposta de la creació d'una nova Comunitat Autònoma, constituïda per les comarques del Sud de Catalunya i el nord del País Valencià que històricament han format part de l'antiga Diòcesi de Tortosa i que rebrien el nom d'Ebre Marítim o Catalunya Sud²⁸. Proposa, doncs, una organització que respongui a la següent gradació: Unió Europea/ Estat Espanyol/ Països

Catalans/ Catalunya Sud/ Terres de l'Ebre, un interessant artefacte teòric que passa per alt la impossibilitat metafísica que el Regne d'Espanya reconegui uns Països Catalans.

²⁷ FUSTER, Joan: *Nosaltres els valencians*, Edicions 62. El Cangur, Barcelona, 1996 (16a ed.), pp.38-39.

²⁸ FRANQUET BERNIS, Josep Maria: *Les Terres de l'Ebre: un problema de debò*. La Veu de l'Ebre, Tortosa, 2009. Conté un interessant pròleg de Lluís Salvadó Tenesa.

La idea pot resultar estrambòtica per a la resta del Principat, perquè les Terres de l'Ebre són un complet misteri que de mica en mica es va desentranant, en un procés de descoberta que acostuma a ser una experiència apassionant. El rapitenc Lluís Salvadó, que va ser Delegat del Govern de la Generalitat a les Terres de l'Ebre i és un dels polítics més influents del país, recordava l'any 2010: "Encara he sentit, com segurament molts de vosaltres, la gent gran del meu poble, anomenar *catalans* els originaris de més enllà del coll de Balaguer, o *valencians* els que provenien de més enllà d'Alcalà de Xivert. Catalans i valencians eren aquells als quals la seua forma de parlar els diferenciava clarament de la nostra".²⁹ De fet, a mesura que ens allunyem físicament i mentalment de Tortosa, la idea es va fent més i més estranya. Bàsicament, perquè el relat sobre nosaltres mateixos que els catalans fem a partir de la Renaixença conté algun buit que caldria omplir des del sud. Aquesta és una qüestió que els historiadors de la literatura tenen més present que els historiadors generals i en general: per exemple, que quan no hi havia pràcticament literatura catalana a Barcelona, Tortosa la va proporcionar amb dues personalitats del nivell de Cristòfol Despuig i Vicenç Garcia, el rector de Vallfogona, un dels pocs poetes memorables del nostre Barroc que, a més, va esdevenir un personatge llegendari per les facècies que hom li atribueixen i pel conreu de literatura eròtica en una època d'un extrem puritanisme.

67

Però sobretot ens interessa l'obra de Despuig. *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, publicada el 1557, una obra renaixentista per a un país que pràcticament no conegué el Renaixement³⁰. Cal recordar que, tot coincidint amb l'eclosió de Castella com a potència mundial, el Principat arrossegava una crisi a la segona meitat del segle XV que persistiria al llarg del XVI, causada per la guerra civil entre Joan II i la Generalitat. És una crisi demogràfica, econòmica i social

que ens aïlla de la gran història i provoca la castellanització de bona part de la noblesa catalana, amb la consegüent desaparició del mecenatge. No és balder

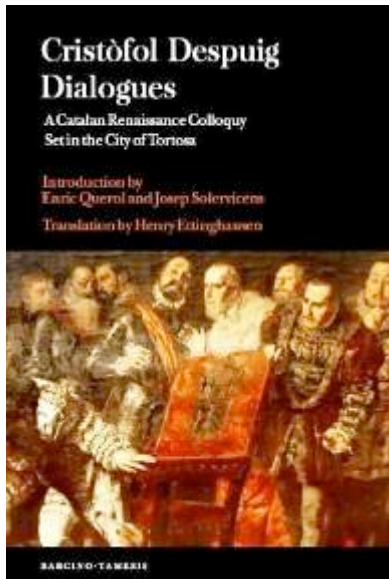
²⁹ SALVADÓ, Lluís: Pròleg a JORDAN FARNÓS, Jordi: *El perquè de la vegueria ebrenca*. Onada edicions, La barcellona, Benicarló, 2010, p. 12

³⁰ DESPUIG, Cristòfol: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Edició crítica de Joan Tres. Lectures de literatura catalana. Curial, Barcelona, 1996. Hi ha una edició anterior d'Eulàlia Duran, també a Curial, Edicions catalanes, Barcelona, 1981 i un altra de més recent 2011, a càrrec d' Enric Querol i Josep Solervicens. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2011. Més recentment ha vist la llum l'edició anglesa, també curada per Querol i Solervicens i amb traducció de Henry Ettinghausen: *Dialogues. A Catalan Renaissance Colloquy*. Barçino-Tàmesis, Barcelona-Woodbridge, 2014.

tenir en compte l'estreta i sovint inconfessable relació entre la cultura i el poder, bàsicament perquè els artistes són criatures que tenen el vici de menjar i, tot sovint, de menjar de la mà de l'amo.

En aquest context històric desfavorable, els *Col·loquis* encara adquireixen una major rellevància, perquè “la intenció i propòsit principal meu, emperò, és estat escriure algunes coses de Catalunya (...) en glòria i honra de la Corona d'Aragó i singularment de la nació catalana”³¹. El discurs de l'autor, posat en

boca de tres interlocutors -un cavaller valencià, don Pedro, un altre de tortosí, Lúcio, i un ciutadà també de la ciutat, Fàbio- parteix de la consciència històrica dels danys que la política de Joan II va provocar a la nació, amb la guerra “per la capció i mort del príncep don Carlos, son fill”³². El mite del Príncep de Viana, un dels fonaments del nostre historicisme romàntic, apareix com a causa eficient indirecta d'una obra que -diu-: “No he volgut escriure-la en llengua castellana per no mostrar tenir en poc la catalana, i també per no valer-me de llengua estranya”³³. El fet és important, perquè significa el conreu, en la nostra llengua i en un moment advers, d'un gènere típicament

renaixentista com el Col·loqui, que apareix arreu de les grans literatures europees, a imitació dels diàlegs de Plató, Lluçia de Samòsata i Ciceró. És una reacció a la tradició aristotèlicotomista imperant des de les darreries del segle XIII, en un intent de combinar la interacció verbal comunicativa de l'oralitat amb la reflexió.³⁴

Trenta anys després dels *Col·loquis*, Torquato Tasso afirmava al *Discorso dell'arte del dialogo* que l'escriptor de diàlegs es troba “*quasi mezzo fra l*

³¹ DESPUIG, Cristòfol: *Op. Cit.*, p. 42.

³² *Ibidem*.

³³ *Ídem*, p.43.

³⁴ Sobre els diàlegs renaixentistes a l'àmbit català, hi ha un excel·lent estudi de SOLERVICENS, Josep: *El diàleg renaixentista: Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Anton Agustí*. Biblioteca Serra d'Or, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997. Cal tenir present que Vives escrigué en llatí mentre que el també valencià del Milà i el fragatí Agustí ho feren en llatí i en castellà. L'autor es referix també al rossellonès Francesc Comte, que el 1586 presentava *Illustracions dels Comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*, per reivindicar la catalanitat d'aquestes terres (*Op. Cit.*, pp. 206-214). A nivell de la literatura europea de l'època, és de gran interès l'obra de GIRALDI, Raffaele: *La società del dialogo. Retorica e ideologia nella letteratura conviviale del Cinquecento*. Adriatica, Bari, 1989.

poeta e-l dialettico”.³⁵ I, en efecte, Despuig és un creador de ficcions, d’uns personatges imaginaris que conversen pel carrer de la Rosa o el Portal del Romeu, pel pont de barques o pel paiol de la riba, però també és un intel·lectual que analitza la societat del seu temps, amb els seus conflictes i els seus consensos. I, així, els *Col·loquis* és una eina ideològica i, alhora, literària, que no tracta només de temes històrics i polítics, amb constants referències als clàssics³⁶, sinó que també reflexiona sobre la manipulació política de la història, per defensar els interessos catalans davant la tendència expansionista dels castellans³⁷. A més, entra en consideracions geogràfiques, etnogràfiques i econòmiques que envolten la ciutat de Tortosa, per tal de remarcar la seva centralitat, en estar situada a “ igual distància de les tres principals ciutats de la Corona, i en la mateixa està la de Mallorca”³⁸. Aquesta centralitat, l’equidistància amb Barcelona, València, Palma i –no ho oblidem- Saragossa, explica que, en plena crisi barcelonina, la capital de l’Ebre mantingui una interessant dinàmica econòmica, social i cultural pròpia.

La figura de Despuig és molt present en els actuals cercles intel·lectuals tortosins i ebrencs, com ho demostra el fet que, des de l’any 2003, pels volts de Sant Jordi s’organitzin lectures públiques dels *Col·loquis* als Reial Col·legis -el més bell exemple d’arquitectura renaixentista de Catalunya³⁹. En una mena de ritual de l’intel·lecte, diverses

personalitats han anat donant veu als tres personatges del text, en una activitat que és motiu de reafirmació del caràcter de cruïlla de la ciutat i del territori, en relació als Països Catalans -que per a nosaltres, catalans, valencians i

³⁵ Citat a SOLERVICENS, Josep, *Op.Cit.*, p. 223.

³⁶ Fa citacions dels escriptors llatins Pomponi Mela i Gai Plini Segon i dels grecs Estrabó i Claudi Ptolomeu, especialment a les pàgines 141-144.

³⁷ En relació als diversos autors procastellans que cita, com Juan Sedeño, Pero Mexía, Florian de Ocampo o l’italià Lucio Marineo, afirma que “ per no donar glòria ni honra ad algun espanyol que no fos castellà, ha dissimulat les obres dignes de memòria de molts reis (...) de la Corona d’Aragó i comtes de Barcelona, que no sols eren iguals als més senyalats reis de Castella, però, encara, segons ma opinió, los foren de conegut avantatge” op. Cit, p. 87.

³⁸ DESPUIG, Cristòfol: *Op.Cit.* p.220.

³⁹ L’acte és una iniciativa de l’historiador Albert Curto, director de l’Arxiu Comarcal de les Terres de l’Ebre, amb seu als Reials Col·legis. Hi han participat lletraferits com Gerad Vergés, Jesús Massip, Andreu Carranza, Josep Sánchez Cervelló, Enric Querol o Jesús Tibau, entre d’altres.

mallorquins són, en general, una mera ficció, però que els governs espanyols s'encarreguen de redefinir, any rere any, amb els seus pressupostos generals basats en el saqueig sistemàtic del Principat, el País Valencià i les Illes, fins a constituir-los en una mena d'unitat d'espòli en l'universal. Tornem així a la coherència de la proposta de creació de la comunitat autònoma de l'Ebre Marítim que fa Franquet, per insòlita que pugui semblar a mesura que ens allunyem de Tortosa, cap al nord o cap al sud. El seu diagnòstic és compartit pel gruix de la intel·lectualitat ebreca: el fet que la divisió provincial de l'Estat de Francisco Javier de Burgos (1833) va ser fruit d'una arbitrariedad polític-administrativa que va donar l'esquena a segles d'història, “tot oblidant que conformem una unitat territorial extensa, cohesionada i indivisible, que ja va reconèixer la mateixa església catòlica en crear-ne canònicament el bisbat de Tortosa a l'època llunyana de la Reconquesta: es tracta de la divisió més antiga que ha arribat fins a la data”⁴⁰.

Aquesta referència a “l'antiga Diòcesi de Tortosa” que fa l'autor -i que nosaltres mateixos hem fet més amunt- pot semblar anacrònica per referir-se a un projecte territorial de futur, però no ho és. També pot semblar marcada per un cert biaix ideològic, però en aquest cas les aparences també enganyen, perquè no sorgeix del vell tortosinisme conservador i clerical, sinó més aviat de la *intelligentsia* propera al progressisme i el sobiranisme, a banda i banda del riu Sènia. La idea subjacent és que, abans de la implantació de les províncies, el territori sempre havia comptat amb una divisió territorial pròpia -segons recorda Franquet- que arrenca amb la colònia romana (i aquí es refereix exclusivament a Tortosa i omet la mítica Ilercavònia), el valiat sarraí, el regne de taifes, el marquesat de Tortosa, la vegueria medieval o el corregiment borbònic. Finalment, es remet a una arc històric que té Tortosa com a centre i que va des de 1869 a 2008, des del Pacte Federal a la Declaració de Tortosa.

Hem de recordar que el Pacte de Tortosa es va signar el 18 de maig de 1869, sota els auspicis de Valentí Almirall, el pare del catalanisme d'esquerres, i en el context històric de la Revolució de Setembre (1868) i el derrocament d'Isabel II. Una vintena de republicans federals de Catalunya, el País Valencià, les Illes i l'Aragó es proposaven la restauració territorial de l'antiga Corona d'Aragó, com a pas previ a la proclamació de la República Federal Espanyola. Va ser el primer manifest polític del

⁴⁰ Op. Cit., p. 197.

catalanisme i no cal dir que, malgrat la referència explícita a Espanya, la premsa de Madrid el va titllar de separatista. Tanmateix, va ser el referent històric de l'acte que el 5 de juliol de 2008 –gairebé 140 anys després– va tenir lloc a la catedral de Santa Maria: la Declaració de Tortosa. Amb la presència de l'alcalde i dels representants del govern de Catalunya, d'Omnium Cultural, l'Obra Cultural Balear i d'Acció Cultural del País Valencià, es commemorava el tricentenari de la caiguda de Tortosa en mans de les tropes francocastellanes de Felip de Borbó, que un any abans havia guanyat la batalla d'Almansa. Tot recordant la vella dita que “quan el mal ve d'Almansa a tots alcança”, es va proclamar el paper de cruïlla i punt de trobada dels Països Catalans que té la capital de les Terres de l'Ebre i que ja havia estat reconegut al Congrés de Cultura Catalana de 1976.

La Declaració consta d'un seguit d'evidències històriques i polítiques que ens cal recordar constantment, a causa del negacionisme practicat pels espanyolistes radicals –que són la majoria, sigui per ignorància, sigui per mala fe. Després d'afirmar la capitalitat històrica de Tortosa, en un territori a banda i banda del Sènia que parla un a mateixa forma de català – “la prova més evident de la unitat de la llengua”- recorda que “és la seu d'un bisbat que des de Jaume I abastava les terres catalanoparlants del nord del País Valencià, i que encara avui s'estén per les comarques valencianes del Baix Maestrat i els Ports. Tortosa és, per tant, l'eix central i vertebrador d'una història comuna, i podria ser-ho també d'un futur possible”.⁴¹

Ens caldrà remarcar l'al·lusió –una altra més– que el document fa al Bisbat de Tortosa, en un temps i en una societat obertament laics, i el fet que entitats i personalitats gens sospitoses de religiositat insisteixin en el concepte de la demarcació eclesiàstica per definir els límits del territori. Hi ha una data que marca l'inici d'aquesta tendència: el 12 de juliol de 1999, quan s'inaugurava a Tortosa, dins les activitats de la Universitat d'estiu de les Terres de l'Ebre, el curs “El Carlisme: de la insurgència del XIX a la Guerra Civil de 1936”, sota la coordinació de Josep Sánchez Cervelló. L'experiència tingué continuïtat l'estiu següent, també a Tortosa, amb “Història de les terres de l'Ebre: conflicte i territori”, títol que en si mateix resumeix la tortuosa evolució històrica d'aquestes comarques. L'any següent, el juliol de 2001, en una

⁴¹ Citat a FRANQUET BERNIS, Josep M.: *Op. Cit.* p.200.

decisió que es podia considerar tota una declaració de principis, la seu dels cursos es traslladava a Vinaròs, on es debatria sobre “El carlisme al Territori de la diòcesi de Tortosa: Matarranya, Maestrat i les Terres de l’Ebre”.⁴²

Al desembre d’aquell mateix any es reblava el clau amb el I Congrés de Cultura i Territori a la Diòcesi de Tortosa, un fòrum de debat cultural i cívic amb seu a Benicarló, Tortosa i Morella, amb més de quaranta aportacions sobre lingüística, literatura, antropologia, economia i patrimoni natural i artístic.⁴³ El II Congrés tingué lloc el març de 2006, amb seu a Amposta i Rossell, mentre que el tercer -i, de moment, darrer, pel seu caràcter quinquennal- es desenvolupava a Vinaròs i Jesús, el novembre de 2011.

Com a resultat d’aquests cursos i congressos, la publicació de les diverses ponències al llarg dels anys 2003 i 2004, enriqueix de sobte l’esquifida bibliografia sobre les terres de la “diòcesi de Tortosa” amb una diversitat d’autors i d’estudis, com *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa* (2003), i *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa* (2003), totes dues obres editades a cura de Miquel Àngel Pradilla.⁴⁴ L’any 2004 veia la llum *El Carlisme al territori de l’antiga diòcesi de Tortosa. Terres de l’Ebre, Matarranya, Maestrat, Ports de Morella i Priorat*, una obra en tres volums que recull els treballs d’una quinzena d’historiadors, amb la coordinació de Josep Sánchez Cervelló⁴⁵, que també és autor de dos llibres de referència: *Conflicte i violència a l’Ebre. De Napoleó a Franco*⁴⁶ i *Les guerres napoleònica i carlistes a la frontera de Catalunya, el País Valencià i Aragó (1808-1936)*⁴⁷.

⁴² Les ponències van anar a càrrec de Josep Sánchez Cervelló, Pedro Rújula, Roc Salvador, Joan R. Vinaixa, Joaquim Comas, Víctor Meseguer, Joaquim Montclús, Conxa Rodríguez, Robert Vallverdú i Cinta Margalef.

⁴³ Les jornades van estar organitzades per la Universitat Rovira i Virgili, la Universitat Jaume I i la Fundació Universitària Dr. Manyà, tot i que cal reconèixer el paper decisiu del professor Miquel Àngel Pradilla Cardona, un eminent sociolingüista de Rossell (Baix Maestrat) que és el cap del Departament de Filologia Catalana de la URV, membre de la secció filològica de l’Institut d’Estudis Catalans i editor d’obres fonamentals per al coneixement del territori, de la llengua i del País Valencià.

⁴⁴ Les dues obres estan editades a Onada edicions, col·lecció la Barcella, Benicarló, 2003.

⁴⁵ SANCHEZ CERVELLÓ, Josep (coord.): *El carlisme al territori de l’antiga diòcesi de Tortosa*. 3 volums. Arola editors, Tarragona, 2004. El primer volum és *Del realisme a la primera guerra carlista*; el segon, *La segona guerra carlista i visions inèdites del conflicte*; el tercer, *De la tercera guerra carlista a la guerra de Franco*.

⁴⁶ Editat a Flor del Vent Edicions, Barcelona, 2001.

⁴⁷ Editat a Onada edicions. Biblioteca la Nau, Benicarló, 2015.

La tesi central d'aquestes obres és que les Terres de l'Ebre acumulen una llarga tradició d'insurgència lligada, sobretot, al carlisme. Arrencaria a principis del segle XIX, amb la Guerra del Francès, s'inscriuria en els moviments contrarevolucionaris lligats a la Santa Aliança (1815-1848), travessaria les tres carlinades fins arribar al segle XX, per entroncar amb la Dictadura de Primo de Rivera, la República i el cop d'estat de Franco. Després, perduraria al llarg del nacionalcatolicisme, tot i el seu rebuig a l'incoherent *pastiche* polític derivat del decret d'unificació de la Falange i els Requetès, d'abril del 1937, que encara va agreujar la confusió ideològica intrínseca al propi carlisme. En realitat, en aquesta feblesa doctrinal hi havia les claus del seu èxit com a ideologia popular de masses, capaç d'aixoplugar nobles i pagesos, capellans i laics, tradicions familiars i projectes de futur, espanyolisme i catalanisme.

La pervivència del carlisme és el símptoma del fracàs de la construcció de l'estat liberal espanyol, de la impossibilitat de modernitzar les seves estructures, en tractar-se d'un fals liberalisme polític i d'una falsa modernitat que, dos segles després, encara no han arribat. La raó és el fet de no fonamentar-se en una veritable revolució burgesa, atès que, tret de Catalunya, el País Basc i Astúries, Espanya va quedar al marge de la revolució industrial i, malgrat les aparences, ha estat incapaç d'evolucionar més enllà de l'explotació indiscriminada de les colònies, que després ha substituït per l'explotació selectiva de certes Comunitats Autònomes. En el cas de l'Ebre, l'estat liberal era percebut per la població com una estructura extractiva, que s'emportava els joves al servei militar i els recursos de la gent, amb la desamortització de les terres comunals i l'augment dels impostos quan ja no hi havia més recursos, a causa dels conflictes que s'encadenaven al llarg de dècades.

Mesures com la imposició de les quintes empenyien molts joves a la guerrilla, perquè marxar al servei militar significava passar molt de temps lluny de casa, potser a les possessions d'ultramar, i les famílies que no tenien mitjans per redimir el fill amb l'anomenat "impost de sang" consideraven el suport a la causa carlina com un mal menor, tenint en compte que el noi podia lluitar prop de casa, amb un sou segur, amb la possibilitat d'accedir als botins i els rescats i la facilitat de poder ajudar la família en les tasques agrícoles o simplement anar a "mudar-se la camisa".

Una altra política de l'autodenominat liberalisme espanyol, la divisió provincial, va situar a la perifèria unes terres amb una vella tradició de centralitat, esquinçades per les forces d'atracció de les noves capitals, Tarragona, Castelló i Terol. La reivindicació de la "quinta província" passà a formar part de la doctrina dels principals adversaris de l'estat liberal, els carlistes, almenys en els següents 150 anys, perquè la pèrdua de la capitalitat va ser interpretada com una represàlia política, i molt probablement ho va ser: la nova divisió territorial es va implementar després d'esclatar la segona carlinada, la guerra dels Set Anys (1833-1840), que havia estat precedida d'aixecaments i insurreccions legitimistes a la zona.⁴⁸ La paradoxa és que amb les províncies va empitjorar la situació militar del govern i es va allargar el conflicte més que en cap altre lloc de l'Estat, perquè un mateix territori i una mateixa gent estaven, de sobte, sota una diversitat d'administracions polítiques i militars que difícilment es podien coordinar.

Un alt càrrec liberal titllava de "fatalidad inconcebible la división del territorio" entre tres Capitanies Generals, i es queixava de la dificultat d'encalçar les partides carlistes, ja que "podía ocurrir todos los días que amanecieran en pueblos de Valencia, corrieran en otros de Catalunya y fueran a pernoctar a Aragón".⁴⁹ En realitat, es movien pels mateixos paratges de sempre, només que ara s'havien delimitat artificialment, contra tota lògica històrica. Aquesta dispersió administrativa i militar va implicar una dispersió

documental que ha dificultat la tasca dels historiadors, que no han pogut avaluar en la seva justa mesura la força del carlisme ebrenc. El cas més clar es dona amb la tercera carlinada (1872-1876), que fins ara apareixia com a merament anecdòtica en aquestes comarques, quan va ser on més virulència va assolir. La pràctica absència d'estat i el constant empobriment del territori van alimentar les revoltes carlines i l'arrelament de la violència com a forma de vida. La figura més important de l'època, Ramon Cabrera, va ser conegut com "el Tigre del Maestrat" pel

⁴⁸ Vid. SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. "Unitat territorial i fragmentació administrativa a les Terres de l'Ebre", in PRADILLA, Miquel Àngel (ed): *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, p. 275 i ss.

⁴⁹ Citat a SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: *Les guerres napoleònica i carlistes a la frontera de Catalunya, el País Valencià i Aragó (1808-1936)*, pp. 16-17.

seu caràcter brutal i sanguinari, especialment després de 1836, quan sa mare va ser afusellada pels liberals.⁵⁰

Aquesta represàlia, impròpia d'un govern mitjanament civilitzat, demostra que els liberals no van ser menys brutals, només que el seu control sobre el relat era més efectiu. Els assassinats i els robatoris van ser moneda d'ús corrent a la regió, al llarg del segle XIX, fins i tot en plena Restauració, quan oficialment ja s'havia acabat la tercera guerra. Va propiciar l'aparició de personatges com el llegendari Panxampla, una mena de Serrallonga ebrenc que encara manté la seva força simbòlica.⁵¹ Era un pària en una terra oblidada on només havia sobreviscut una estructura administrativa: l'eclesiàstica. Així s'explica l'inevitable esment que els historiadors han de fer a la diòcesi tortosina, on el carlisme fou l'expressió política majoritària, en ser fomentada per un seguit de bisbes ultramontans que han sovintejat al palau gòtic del carrer Croera de Tortosa, des de Ros de Medrano (1815-1821) a Manuel Moll (1943-1968). En aquesta aliança entre carlisme i bisbat hi ha una de les claus del manteniment de la llarga solidaritat històrica del territori, una part del qual ha assolit personalitat quasi jurídica, mentre que, a ponent i al sud, l'anticatalanisme atàvic dels franquistes va promoure la secessió d'una zona important en favor de les diòcesis de Saragossa i de Sogorb. De fet, fins el 1960, amb el decret pontifici *De mutatione finium Diocesium Valentinae-Segobricencis-Dertosensis*, el bisbat tortosí tenia la major part del seu territori al sud del riu Sènia, alhora que, des del segle XIV, molts bisbes de Tortosa procedien de la noblesa valenciana.⁵²

⁵⁰ A la seva novel·la *L'hivern del Tigre*, Andreu Carranza fa un retrat de la complexa psicologia d'un personatge que va fascinar Europa, a partir dels seus records, al seu exili daurat de Londres. L'obra està editada a Planeta, Barcelona, 2004.

⁵¹ Joan Pujol Fontanet, "Panxampla" (1857-1881) encarna la figura del soldat-bandoler, incapaç d'integrar-se a la vida civil. La seva vida d'heroi romàntic, intensa, violenta, generosa i amb un final tràgic, plena d'anècdotes apòcrifes, el va convertir en un mite que encara perdura al Baix Ebre, el Montsià i els Ports, com ho demostra la cançó que cent anys després de mort li va dedicar el grup musical Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries. D'altra banda, el Casal popular Panxampla de Tortosa acull joves activistes de l'esquerra alternativa independentista, que reten homenatge a qui fou un veritable antisistema. Vid. ROVIRA CLIMENT, J.J.: *Panxampla, ¿bandoler o fugitiu?*. Columna, Barcelona, 1996. El 1887, l'any de la mort de Panxampla, també moria a l'exili de Clichy qui havia estat el seu cap militar, Josep Agramunt, "Lo capellà de Flix" (1826-1887), un capellà trabucaire format al seminari de Tortosa, que va matar 33 liberals a l'Alforja i va arribar a assolir el grau de coronel d'una tropa d'elit que va protegir la retirada de Carles VII a França. Vid. MUÑOZ, Pere: "Josep Agramunt, lo Capellà de Flix". *Miscel·lània CERE*, Flix, 2008, pp. 165-170. La seva trista fama el va convertir en un personatge sinistre de la primera part d'*En Tomàs de Bajalta*, de Pere Coromines. (pp. 89-92)

⁵² És el cas de Bernat Oliver, Ot de Montcada, Alfons d'Aragó, Joan d'Enguera, Lluís de Mercader o Joan Baptista Cardona. També cal tenir present que, dels darrers cinc bisbes, hi ha hagut tres valencians, un menorquí i un català. Quant a l'esmentat decret pontifici, transferia a la diòcesi de Sogorb-Castelló un conjunt de 68 parròquies dels arxiprestats de Nules, Vila-real, Castelló de la Plana, Lucena i Albocàsser,

Amb aquest rerefons, la dialèctica catalanitat - valencianitat es va resoldre amb la síntesi del tortosinisme que, almenys entre la Restauració i el nacionalcatolicisme, va ser una mena de nit ideològica en què totes les vaques són negres. En paraules de Jacobo Vidal, és “un reflex, divers, de vegades desviat (...) tant en el camp de la política com en el de la cultura, de la personalitat diferent d’un territori que no encaixava en els paràmetres de la construcció nacional catalana a la fi del segle XIX i durant bona part del segle XX”.⁵³ Aquesta es la raó per la qual el catalanisme regionalista va tenir molt poca implantació, lligada a la llunyania espacial i mental que hi havia entre Tortosa i Barcelona, amb unes vies de comunicació molt deficientes i el fort contrast entre una societat agrària i tancada i la modernitat industrial.⁵⁴ Però el fenomen és massa complex per intentar fer-ne una anàlisi simplista: cal recordar que en el carlisme hi ha un germen de catalanisme que la historiografia actual tendeix a remarcar, especialment a partir dels treballs de Josep Termes, que recordava les declaracions de Don Alfons, el germà de Carles VII, quan assenyalava que “lo que los catalanes desean es, bajo la palabra *fueros*, declararse independientes de España”⁵⁵. Naturalment, el capítol exagerava, tot i que coincidia amb unes paraules que, el 1925, Pere Coromines posava en boca del seu personatge Tomàs de Bajalta, quan “proposava a En Savalls que entrés a Barcelona, es proclamés President de l’Estat català i deixés que a Madrid, si volien, fessin don Carles de Borbó *protector* de la República Federal”.⁵⁶

76

---

que des de Jaume I formaven part del bisbat tortosí. Vid. FRANQUET BERNIS, J.M.: *Op. Cit.*, pp. 127-134.

⁵³ Vid. VIDAL FRANQUET, Jacobo: “El tortosinisme. Unes impressions”. *Plecs d’història local* núm. 119, (sep. Avenç). IRMU, Barcelona, Octubre 2005, p. 3. Es tracta d’una interessant reflexió que planteja la dificultat d’una definició unívoca del tortosinisme que, segons l’autor, és un calaix de sastre on tenen cabuda personatges tan heterogenis com el franquista Joaquim Bau i el catalanista republicà Joan Cid i Mulet, al costat del regionalista moderat Francesc Mestre i Noé o el sacerdot humanista Joan Baptista Manyà. Tanmateix, crec que l’autor va massa lluny en voler identificar el tortosinisme amb el projecte polític de les Terres de l’Ebre, que considero que només poden entendre’s, precisament, des de la superació del tortosinisme.

⁵⁴ BAYERRI RAGA, Josep: *Teodor González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa, 1875-1902*. Dertosa, Tortosa, 1996.

⁵⁵ Vid. (*Nou*) *resum d’història de Catalunya*. Base, Barcelona, 2009, p. 33. Cal recordar que el gran historiador (1936-1911) tenia arrels ebrenques, ja que la seva mare era de La Fatarella (Terra Alta), on sojornava sovint.

⁵⁶ COROMINES, Pere: *Les dites i facècies de l’estrenu filantrop En Tomàs de Bajalta. Llibre primer: Silèn*. Obres Completes, Selecta, Barcelona, 1972, p. 75. L’autor situa la conversa entre el protagonista i Francesc Savalls a principis de l’any 1873, amb la caiguda d’Amadeu i la proclamació de la República.

El tortosinisme més ranci i més anticatalà va ser el de Joaquim Bau i Nolla (1897-1973), tot un personatge dins del règim franquista, on va assolir el càrrec, entre d'altres, de president del *Consejo de Estado*. Fill d'una destacada família carlina de Tortosa, va ser alcalde durant la Dictadura de Primo de Rivera, quan va protagonitzar un dels episodis més negres de la catalanitat moderna: l'intent de crear una província tortosina, per separar-la de Catalunya, en considerar que no estava gaire clar que Tortosa fos pròpiament catalana, encara que tampoc fos aragonesa ni valenciana, ja que Tortosa era...tortosina.⁵⁷ Tot coincidint amb la sublevació de Franco, Bau havia d'activar el carlisme de les províncies de Tarragona i Castelló, però va fugir cap a Portugal i els requetés van quedar anul·lats com a força de xoc, excepte a Vilalba dels Arcs, on van ser reprimits violentament pels antifeixistes, cosa que va propiciar la severa repressió franquista.⁵⁸ Tot i així, el carlisme de postguerra va tenir una presència significativa a l'administració del nou règim i va poder participar en el repartiment del botí, com fou el cas del propi Bau quan, per exemple, l'any 1940 va comprar el Banc de Tortosa a preu de saldo, per vendre'l posteriorment, el 1951, al Banco Central.⁵⁹ Asseguda al banquet de la victòria, la vella revolta legitimista es cobrava, finalment, la part del lleó. Després de més d'un segle de vagarejar per les muntanyes, entre messiànica i delinqüent, abandonava a la seva sort els seus dos germans desnaturalitzats, fills d'un mateix rebuig cap a l'estat depredador: el republicanisme federal i l'anarquisme.

77

⁵⁷ Hi ha una biografia hagiogràfica de Bau publicada a l'editorial Actas de Madrid, que té un inquietant catàleg relacionat amb temes de l'extrema dreta espanyola. Es tracta del llibre de MONTSERRAT CAVALLER, Joaquín: *Joaquín Bau Nolla y la restauración de la Monarquía*. Madrid, 2001. Les pàgines 40 a 46 recullen la documentació adreçada a Primo de Rivera per a sol·licitar la creació de la província de Tortosa.

⁵⁸ SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: *Conflicte i violència a l'Ebre...*, pp. 368-370. També a *Les guerres napoleòniques i carlistes...* pp. 302-303.

⁵⁹ LLORENTE, Emili: "La fundació del Banc de Tortosa (1881)". *Recerca*, 9, Tortosa, 2005 p. 256.

Dins del republicanisme federal destaca la poderosa figura de Marcel·lí Domingo que, entre 1909 i 1939, va ser regidor de Tortosa, diputat a Corts en diverses ocasions, a partir de 1914, i ministre de la República de diferents governs on, des de la cartera d'educació pública va fomentar l'ensenyament del català, després de més de dos segles de persecució de la nostra llengua.⁶⁰ El marcel·linisme va ser un veritable moviment de masses a les Terres de l'Ebre, un fenomen polític que singularitza la regió i explica l'escassa implantació que ERC hi tingué als anys 30. Va assolir una tal popularitat, que a Tortosa s'explica que a la postguerra van demolir la plaça de toros del barri de Remolins, on havia realitzat mítings multitudinaris, per esborrar la seva forta càrrega simbòlica.⁶¹

Els símbols.-

Tothom sap que els símbols no tenen cap mena d'importància. Naturalment, ens referim als símbols dels *altres*, perquè els nostres són fonamentals, en la mesura que permeten identificar-nos com a membres d'una comunitat. De fet, una de les millors maneres de definir les persones és dir que som animals simbòlics, com proposava el filòsof Ernst Cassirer a *An Essay on Man* (1944): “Hence, instead of defining man as an animal rationale,- escriu- we should define him as an animal symbollicum. By so doing we can designate his specific difference, and we can understand the new way open to man –the way of civilization”.⁶² Perquè, amb l'adquisició de la capacitat simbòlica, apareixia la dimensió pròpiament humana: “As compared with other animals, man lives not a merely in a broader reality; he lives, so to speak, in a new dimension of reality”.⁶³ Si els símbols són fonamentals és perquè som criatures simbòliques, animals lingüístics que interposem el llenguatge entre

⁶⁰ Vid. CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: *Marcel·lí Domingo (Tarragona 1884- Tolosa 1939). De l'escola a la República*. El Médol, Tarragona, 1990. També: SÁNCHEZ CERVELLÓ; Josep: *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*, pp. 295-313 i, del mateix autor: “Marcel·lí Domingo: un referent en la política ebrenc i catalana”, in GIL DURAN, Núria: *Ebrencs del segle XX*. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona. 2010, pp. 173-189.

⁶¹ Així ho explica el pintor constructivista Jaume Rocamora, bon coneixedor del tema.

⁶² CASSIRER, Ernst: *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. Yale University Press, New Haven, 1972, p. 26. Aquest esplèndid assaig és una síntesi d'una obra més extensa, en tres volums que, entre 1923 i 1929, havia publicat a Berlín: *Philosophie der symbolische Formen*. Cassirer va ser un filòsof neokantià juevoalemany (1874-1945) que va morir a l'exili, a Harvard. Les seves idees són vigents perquè encara persisteixen en certs corrents de l'epistemologia constructivista i de la semiòtica.

⁶³ *Idem*, p. 24.

nosaltres i el món, perquè suposem que qualsevol cosa pot ser un significat a qui podem assignar un significat. A partir d'aquí, tota comunitat es defineix pels seu sistema simbòlic que la diferencia de les altres i, en la mesura que la gent de les Terres de l'Ebre es conceben com a comunitat dins de Catalunya, s'expressen a través d'un seguit de símbols, el més representatiu dels quals és la jota.

La jota –o *cota*, com encara en deia la generació nascuda cap al 1900- és una dansa d'origen incert que, en l'àmbit català, es balla al País Valencià, Mallorca, Menorca, la Franja, el Priorat i les Terres de l'Ebre.⁶⁴ Després d'unes dècades de decadència al territori, en ser sospitosa de poca catalanitat, aquesta manifestació folklòrica que engloba la dansa, la música i el cant ha viscut una revifalla en els darrers trenta anys, especialment gràcies el treball de grups de dansaires com Saragatona, de músics del nivell de Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries⁶⁵, d'associacions

com les ampostines Grup de dansa Paracota i Cantem la Fata, les tortosines Espai de So i Centre d'Interpretació de la Jota de les Terres de l'Ebre, o la riberenca Lo Fardell Patxetí, així com de festivals com el Tradicionnàrius de Roquetes. Amb el seu esperit joiós i provocatiu i amb la rica diversitat de variants locals, la jota vol recuperar la vella essència de la festa i del festeig, del ritual amorós de l'apropament i enamorament, que va provocar que, el 1734, el bisbe de Tortosa, en visita pastoral a Calaceit (Matarranya) condemnés el ball, per considerar-lo una demostració de luxúria. Amb la seva síntesi de tradició i improvisació i els seus valors estètics i socials, la jota és un element bàsic en la construcció d'una identitat contemporània.⁶⁶

⁶⁴ Josep Bargalló i Badia, el folklorista reusenc recentment traspasat, va fer una ingent tasca de recull de les danses de les comarques tarragonines, publicada en 6 volums a *Balls i dances de les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, col·lecció Ramon Berenguer IV, Tarragona (1991- 2008). El primer volum (1991), està dedicat al Priorat, el segon (1992), a la Ribera i la Terra Alta, i el tercer (1994), al Baix Ebre i el Montsià. Cada ball va acompanyat d'una petita explicació històrica, de la partitura i els passos.

⁶⁵ Aquest grup, amb una sòlida cultura musical i liderat per Artur Gaya, ha publicat *Lo llibre de música*. Cossetània Edicions, Valls, 2006. Explica els seus orígens, l'any 1991, la seua consagració amb la lluita contra el Plan Hidrológico Nacional i el seu reconeixement a nivell nacional, després de triomfar a Barcelona. A més, recull les lletres i partitures d'una seixantena de cançons, la majoria de les quals són jotes.

⁶⁶ SINCA, Genís: "Recuperem la jota". Ara. Suplement *Aradiumenge*, 30 d'agost de 2015. Recull una conversa amb Mireia Grangé, activista cultural benissanetana que treballa per recuperar la jota a la Ribera d'Ebre.

La característica jota cantada ebrenca, sovint lligada a la vella tradició de la improvisació, consta d'una estrofa de sis versos heptasíl·labs, típica de la literatura popular catalana, amb una rima que sol ser assonant. En realitat és una quarteta que repeteix els versos tercer i quart, de tema generalment amorós, encara que no ha defugit la crítica social o política, sobre tot des de les mobilitzacions territorials dels darrers anys que s'han reflectit en les lletres reivindicatives, com a resposta a les agressions com l'amenaça del transvasament del riu. Aquest ha estat un clar indicador de la seva vitalitat, de la seva capacitat d'expressar la realitat social d'acord amb velles fórmules rejuvenides, a través de la pervivència dels versaires improvisadors. És, sens dubte, una de les principals riqueses del patrimoni immaterial del Baix Ebre i el Montsià, en una successió que lliga els mítics cantadors d'antany, com el rapitenc Francesc Balagué, "Boca de bou" o el roquetenc Josep Garcia "Lo Canalero", amb els Quicos, passant pel tortosí Joseret o l'ampostí Jordi Guarch, "Teixidó".⁶⁷ Quant a la jota ballada, per parelles o individualment, es caracteritza per la gran diversitat de variants locals que, en alguns casos, poden arribar a constituir una mena de ritual laic, com en el Ball de Mantons d' Ulldecona, al Montsià, o la dansada de Bot, a la Terra Alta.

80

Lo Canalero (1914-2004) i Teixidó (1931-2011)

⁶⁷ CASTELLANOS, E.; MARTÍ, C.; QUERALT, M.C.; SALVADÓ, R.: "La jota cantada improvisada a les Terres de l'Ebre". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 35. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Barcelona, abril 2010. pp. 217-220.

El novembre de 2010, la jota s'inclouïa al Catàleg del patrimoni festiu de Catalunya, que elabora el Centre de Cultura Popular i Tradicional Catalana. La normalització d'un primer símbol ebrenc arribava tard, però arribava, finalment, i certificava que el país començava a admetre seriosament que hi ha vida catalana més enllà de... Reus.⁶⁸ El text de l'acord de govern que la distingia com a element festiu patrimonial d'interès nacional remarcava “el seu paper com a manifestació cívica i cultural de participació comunitària, de caràcter evolutiu i variable, paral·lel als canvis socials que ha experimentat la societat catalana”.⁶⁹

Si la jota unifica el territori sense cap mena de discussió, els bous són un símbol no compartit per tots els ebrenca. A la Ribera d'Ebre la seva presència és nul·la i a la Terra Alta, testimonial, amb Horta de Sant Joan i Arnes; en canvi, es donen a bona part del Baix Ebre i a tot el Montsià, on Amposta n'exerceix la capitalitat de forma rotunda, com ho demostren les darreres mobilitzacions que va aplegar, en favor d'una festa molt arrelada, que senten en perill per la pressió cada cop més insistent dels animalistes.⁷⁰ Tanmateix, la llei 34/ 2010, d'1 d'octubre, del Parlament de Catalunya –que dos mesos abans havia prohibit les corrides- empara la majoria de les seves modalitats, sempre que vagin acompanyades de l'observació de bones pràctiques que de vegades són difícils de controlar, de forma que l'Agrupació de Penyes i Comissions Taurines de les Terres de l'Ebre, presidida per un jove i combatiu Ximo Martí, manté en tensió els seus afiliats davant les incerteses polítiques i legals que albiren en el futur immediat.

Cal tenir present que la festa dels correbous, a diferència de les corrides, no implica la mort de l'animal i, de fet, els bous més apreciats són els més experimentats, els que aixequen passions a les acaballes de la seva trajectòria. “Els bous correbutos tornen a pasturar als prats dels Ports fins la propera

⁶⁸ ROYO, Roser: “El govern equipara la jota amb la sardana i la declara dansa d'interès nacional”. *El Punt/Avui*, 5 de novembre de 2010. La catalogació va tenir lloc en l'etapa del Conseller Tresserras.

⁶⁹ DOGC núm 5.844, de 24 de març de 2011.

⁷⁰ MILLÁN, F.; PEDRERO, P.; TARRAGÓ, A.: “Els correbous. Patint per una tradició” *Ara*, suplement *Aradiumenge*, 14 de juny de 2015, pp. 6-9. Es tracta d'una magnífica aproximació a la complexitat del fenomen, d'un autèntic exercici de periodisme d'investigació que sap situar-se en el terme mig del debat, entre els qui fan l'apologia del correbou com a tradició cultural i els qui el denuncien en nom dels drets dels animals.

festa major del poble veí”, remarca Josep Bayerri, un important intel·lectual d’esquerres tortosí que deplora la pèrdua d’aquesta tradició a la ciutat.⁷¹ I afegeix: “ De ben segur que hi ha situacions que cal corregir i algunes modalitats que vigilar de prop, per garantir que no hi ha patiment dels animals”, però considera que això no ha de fer qüestionar la festa.⁷² Certament, les modalitats dels bous a la plaça o els bous al carrer tenen un caràcter marcadament lúdic, amb els aficionats que juguen a torejar l’animal o que, senzillament, experimenten la pujada d’adrenalina mentre corren davant d’ell, entre la gatzara general. Les variants més polèmiques que els animalistes denuncien són el bou embolat, en la qual l’animal porta una estructura a les banyes que sosté dues boles d’estopa enceses; el bou capllaçat, amb l’animal lligat per les banyes amb una corda, que els aficionats controlen, i el bou a la mar, que comporta el perill que l’animal caigui a l’aigua.

Des del vessant taurí, el pes de la tradició s’esgrimeix com un argument definitiu. Amb la seva mescla de joc i música, de gastronomia i sentiment comunitari, d’elements emocionals i identitaris, els partidaris dels bous

semblen impermeables a les crítiques que els arriben, normalment associades a les idees de modernitat i eticitat. El debat és cada cop més viu i les posicions s’han atrinxerat en un autèntic diàleg de sords. Tant la jota com els bous mostren la continuïtat cultural que hi ha entre les comarques sudcatalanes i les nordvalencianes. La proliferació de bandes de música és un altre element que les agermana, una manifestació cultural que al Montsià és un veritable fenomen de masses que es dona a tots els seus pobles, tret de Freginals. Malgrat això, hi ha dotze municipis i tretze bandes, de forma que la mitjana supera el 100%, amb més de 1.500 músics, 2.000 alumnes i 7.000 socis de les entitats.⁷³ Al Baix Ebre, amb nou bandes, ultrapassa el 50%, mentre que a les comarques de la Ribera d’Ebre i la Terra Alta, amb quatre i tres bandes, respectivament, ja és un fet més anecdòtic. Globalment, en relació a Catalunya, les Terres de l’Ebre concentren més del 70% d’aquestes formacions musicals, que s’originen a partir de la colonització del delta amb llauradors valencians, a principis del segle XX, quan s’implanta el conreu de l’arròs.

⁷¹ BAYERRI RAGA, Josep: “Independència amb correbaus”. *Setmanari l’Ebre*, Tortosa, 26 de juliol de 2013.

⁷² *Idem*

⁷³ ESTEVE SERRA, Oriol “Les bandes de música a la comarca del Montsià”, *Rails*, núm. 27. Centre d’Estudis d’Ulldecona, 2011, pp 80-165.

Durant segles, el delta va ser un territori indòmit, erm i insalubre, un espai caòtic d'aigua, vegetació i animals salvatgins on només prosperaven les malalties. Tot va començar a canviar el 1860, amb la construcció del canal de la dreta de l'Ebre, que unia l'assut de Xerta amb Sant Jaume d'Enveja, passant per Amposta, una infraestructura que va permetre l'inici del sanejament de les terres i la introducció del conreu de l'arròs.⁷⁴ El 1916, amb la inauguració del canal de l'esquerra, els arrossars es van estendre pels actuals termes d'Amposta, Sant Jaume d'Enveja, Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, Camarles i l'Aldea. Una munió de colons valencians van arribar a la zona amb la seva experiència agrícola, la seva tradició musical i els seus instruments, i així van començar a formar-se les bandes de música, que al País Valencià ja comptaven amb una rica tradició.

La música de banda es va convertir en un element modernitzador, en arraconar els vells instruments populars, com la dolçaina i el tabal, en favor d'instruments de vent i percussió més sofisticats, els propis d'una orquestra simfònica, que requereixen una formació musical teòrico-pràctica complexa. Com sol passar de tant en tant, es produïa una veritable invenció de la tradició destinada a omplir els carrers i les places, que són l'hàbitat natural de les bandes, amb una democratització de la música, no només a nivell festiu, sinó també educatiu. Perquè les societats musicals van oferir educació artística i, com havien fet els Cors Clavé a la Catalunya Vella, van contribuir a lluitar contra l'analfabetisme, l'alcoholisme i l'embrutiment psicològic associat a unes feines agrícoles extremament dures. Aquestes són les raons de l'amplíssima base social que històricament han tingut i segueixen tenint.⁷⁵

Lira Ampostina i Unió Filharmònica d'Amposta

⁷⁴ FABREGAT, Emeteri: *L'impacte de l'arròs. El delta de l'Ebre el 1860*. Onada edicions, Benicarló, 2006.

⁷⁵ FARNÓS BEL, Àlex, QUERALT TOMÀS, Carme: *Les bandes de música a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, Tarragona, 2003, pp. 7-8.

Amposta és la capital musical de l'Ebre, amb dues de les bandes més importants de la regió –i tal vegada del país, si exceptuem la de Barcelona: la Societat Musical la Lira Ampostina (la Lira), fundada el 1916, i la Societat Musical la Unió Filharmònica d'Amposta (la Fila), del 1917. Des de fa gairebé cent anys, les famílies ampostines es divideixen –en el sentit literal del mot- entre els qui són de la Lira i els de la Fila. No s'admeten les mitges tintes, igual que a la Verona medieval no es podia ser, alhora, Capulet i Montesc, com ben amargament van comprovar els dissortats amants. La Lira té un any més d'antiguitat, tot i que la Fila sembla ser que ja va tenir uns tímids inicis el 1901, mentre no es demostrï el contrari. La Fila es va constituir amb tots els seus músics valencians, però el primer director de la Lira també era del sud del Sènia. Diuen que la Lira té més metall, en canvi, tothom sap –o hauria de saber- que la fusta de la Fila sona com cap altra. En fi: són veritats elementals, apodíctiques, que els qui no som d'Amposta no podem arribar a copsar, malgrat la seva evidència. En qualsevol cas, és cert que les emocions col·lectives que desperten les bandes desfilant, amb la música que anuncia la festa o la celebració solemne, els sentiments que generen al seu pas pels carrers plens de gent, tenen una intensitat que ens és desconeguda als forasters. L'ingrés d'un nou membre a la formació, amb la imposició de la insígnia distintiva, després que la banda “el va a buscar” a casa, on espera acompanyat de la família i les amistats, és un veritable ritual d'iniciació que formarà part dels seus records més vius.⁷⁶

84

La construcció de l'imaginari ebrenç com a espai simbòlic modern es produeix amb la literatura de Sebastià Juan Arbó, a partir de l'any 1932. Això ens du a tornar a la qüestió que plantejàvem abans: ¿com és possible que el nostre gran riu hagi restat tant de temps al marge de la literatura catalana?. La resposta és tan senzilla com trasbalsadora i la vaig escriure en un altre lloc, ja fa temps, el 1997: que atès que la Renaixença no havia deixat escriptors de primera línia a la regió, “(...) en realitat l'Ebre no forma part d'un imaginari, el “catalanesc”, que solament té homologats tres paisatges: el barceloní, el pirinenc i el mediterrani. Nosaltres, la gent de l'Ebre, restem més enllà de les fronteres d'aquest imaginari, en terres ignotes plagades de monstres i d'Alteritat. I, malgrat els lloables esforços de Rovira i Virgili o Bladé, encara persisteix l'expressió

⁷⁶ M'he centrat breument en Amposta pel seu pes demogràfic i cultural, però no podem oblidar la vitalitat de les bandes d'Alcanar, la degana de Catalunya, amb 168 anys d'història, o la de La Sènia que, des de l'any 2005 organitza un prestigiós certamen internacional de bandes.

“més enllà de l’Ebre” per separar els Uns dels Altres”. I afegia: “No som barcelonautes sofisticats, ni muntanyencs d’arrels germàniques, ni gent de la mar salada i grega. En honor a la veritat, quasi no som, i així ens va a tots plegats: a barcelonautes, nòrdics, grecs, ebrencs, valencians i mallorquins”.⁷⁷

Han passat prou temps i prou coses, i l’Ebre i la seua gent s’han normalitzat raonablement en el context del país. Tot té la seua explicació, i és que els catalans som criatures amb tendència a mirar “nord enllà, on diuen...”, de forma que les comarques meridionals miren cap a Barcelona, que mira fascinada l’Empordà que, per la seua banda, viu pendent de Perpinyà, abans

que de Lleida, posem per cas. Tot resulta ben entenedor, ben mirat, però això no exclou el fet que puguem considerar un escàndol intel·lectual la llarga l’absència de l’Ebre a la nostra literatura. En realitat, el seu descobridor literari va ser un intel·lectual barceloní, catalanista i republicà: Pere Coromines. A *Silèn* (1925), la primera part d’*En Tomàs de Bajalta*, l’heroi baixa riu avall en un llagut, de Miravet a Xerta, havent conegut el terrible “capellà de Flix”, “aquell capellà trabucaire” que es mirava la germana d’en Tomàs “maliciosament, amb els ulls sanguinosos”.⁷⁸ Al capítol XIX hi ha “El Sermó de l’Ebre”, que arrenca amb aquestes paraules fundacionals: “El llagut baixava per la canal amb les dues veles desplegadas. El patró, del tamboret estant, amarrava l’amura a babord o a estribord, segons d’on venia el vent a cada giragonsa del riu. La seva marxa era lenta, suau, majestuosa”.⁷⁹

85

Trenta anys després, Bladé escriuria a recer d’aquestes paraules, i seixanta anys més tard, ho faria Moncada. Abans, però, havia d’aparèixer Arbó que, amb *Terres de l’Ebre*, iniciava la represa de la gran tradició literària perduda després de Despuig i Vicenç Garcia.⁸⁰ Com diu Emili Rosales, el gran mèrit d’Arbó és, “crear, sobre la base d’un món ancestral i fràgil, fascinant i cruel, el d’una terra entre la terra i el mar, el de la gent del delta de l’Ebre, un món

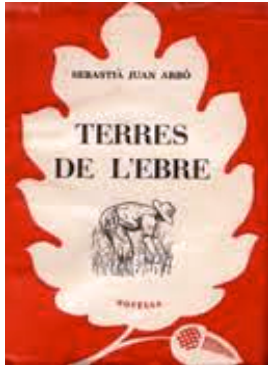
⁷⁷ VEGA CASTELLVÍ, Xavier : Pròleg in CARRANZA, Andreu: *Llibre de les set xibeques. La riuada*. El Médol, Tarragona, 1997, p. 7.

⁷⁸ COROMINES, Pere: *OP. Cit.*, p. 90.

⁷⁹ *Ibidem*, p.98

⁸⁰ Sobre el lloc de les lletres ebrencs a la literatura catalana, vid. CID i CATALÀ, Josep-Sebastià: “Una aproximació a la literatura ebrenc” *Anuari Verdaguer*, 20. Societat Verdaguer- Eumo editorial, Vic, 2012, pp. 191-215. El novel·lista Andreu Carranza també presenta unes interessants reflexions a “Geografia d’un imaginari ebrenc”. *Àrnica*, núm 58, Esterri d’Àneu, setembre 2003, pp. 80-86.

literari radicalment original en llengua catalana”.⁸¹ La seva originalitat sorgeix de la força narrativa d’uns personatges que semblen emergir de l’aigua i el fang, de la ràbia i el dolor, de la tensió entre “l’arrelament i la universalitat”, escriu Carme Arnau.⁸² És la que trobem també a *Camins de nit*, *L’inútil combat* i *Tino Costa*, la mateixa dualitat que hi ha en *Lampedusa*, Faulkner o García Márquez.

La lectura de la novel·la és imprescindible per entendre el paisatge del riu en el seu tram final. Perquè el paisatge és, en si mateix, un símbol que té un significat per al lector actual: que, malgrat el pessimisme ontològic dels personatges, entre el Dostoievski llegit i l’existencialisme intuït, el combat no és inútil, perquè acaba amb el triomf de la voluntat dels homes i les dones que van lluitar fins a l’extenuació, que van imposar l’ordre sobre el caos, per definir la impressionant geometria dels arrossars inundats, delimitats pels camins rectilinis que es perden en la llunyania, sense referències, on cada part es repeteix incansablement. Sota la superfície del *locus amoenus* virgilià, que el viatger contempla admirat, s’amaguen el treball i el sacrifici, la força i el patiment de les generacions antigues, que van malviure i van morir a les portes del paradís que anaven creant.

86

Si Arbó expressa l’esperit turmentat del riu que ja s’acaba, Artur Bladé i Desumvila⁸³ evoca amb serenitat estoica la vida de l’Ebre català en el seu tram riberenc.⁸⁴ És la serenitat que emergeix després del naufragi, lligada a

⁸¹ ROSALES, Emili: “Arbó, Bladé, Moncada, Vergés. Els grans noms de la literatura ebrenc”, in VIDAL, J i CARBONELL, J.A.; *Història de les Terres de l’Ebre*. Vol. V. *Art i cultura*. Fundació Il·lustrada Futur/ Universitat Rovira i Virgili. Aeditors, el Perelló, 2010, p. 377. Rosales, rapitenc com Arbó, és l’editor del llibre que la Institució de les Lletres Catalanes va editar en homenatge a l’autor, *Centenari Sebastià Juan Arbó (1902-2002)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2002. Hi ha interessants aportacions del propi Rosales, de Carme Arnau, Ricard Salvat i de Màrius López. D’altra banda, fa bon llegir l’assaig de Josep Igual, rapitenc d’adopció: *El món literari de Sebastià Juan Arbó*. Columna, Barcelona, 1999.

⁸² ARNAU, Carme. “Els personatges de Sebastià Juan Arbó: arrelament i universalitat”, *Op. Cit.* pp. 27-34. De la mateixa autora, hi ha una penetrant anàlisi de l’obra a *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1938)*. Edicions 62, Barcelona, 1987.

⁸³ Sobre la relació personal entre Arbó i Bladé, vid. BLADÉ, A.: “Record d’homenatge a Sebastià Juan Arbó”. *Fòrum*, núm. 4-5, Flix, 1992, pp. 39-41.

⁸⁴ La millor introducció a la figura de l’escriptor és la de Xavier Garcia, *Artur Bladé en la política i literatura catalanes del segle XX*. Cossetània edicions, Col·lecció Perfils, Valls, 2009. També, del mateix autor: *El meu Artur Bladé*. El Mèdol, Tarragona, 1996. El CERE (Centre d’estudis de la Ribera d’Ebre), que convoca el premi d’assaig “Artur Bladé i Desumvila”, va reunir textos d’Andreu Carranza, Xavier Garcia, Magí Sunyer, Artur Bladé i Font, Genís Sinca, Pere Altès, Josep M. Grau, Joan Launes i Biel Pubill a *La lliçó de l’Ebre. Conèixer Artur Bladé i Desumvila*, CERE, Col·lecció Daliner, Flix, 2005.

l'esperança en el retorn. “Amb aquesta esperança s’hi lliga, naturalment, l’inevitable, l’honorable enyor”, escrivia a la nota preliminar de *Benissanet*.⁸⁵ Però, tot i reconèixer que l’enyor idealitza la crua realitat que, mentrestant, viu el seu poble derrotat, remarca: “S’enyora un temps espiritual, si es pot dir així, i tot allò que no ha pogut canviar, malgrat tot: el color del cel i l’olor de la terra, un perfil de muntanya, un camí content, la ratlla d’un riu, un recó florit, l’ombra d’un pi...”.⁸⁶ És el sentiment que amara els versos de les “Corrandes d’exili”, de Pere Quart: “Avui en Terres de França/ i demà més lluny potser,/ no em moriré d’enyorança/ ans d’enyorança viuré”. Si al Vallés “tres turons fan una serra” i “quatre pins un bosc espès”, és perquè com tants llocs a Catalunya, és un paisatge humanitzat, marcat per la feina de les generacions que n’han tingut cura, de manera que l’enyor de la terra, també és el de la seva gent. Aquesta idea noucentista és la que apareix en Bladé.

L’elegància clàssica de la prosa bladeriana sorgeix de la seva mirada al passat, plena de melangia, per comprovar que, en efecte, “la sola realitat possible, en literatura, sigui la realitat idealitzada”.⁸⁷ Només la pietosa i involuntària mixtificació pot fer suportable la vida dels exiliats: “Castigats, després de vençuts, per delictes que no vam cometre, hem viscut un temps en què no s’ha respectat cap llei, cap dret, cap sentiment i un ha sentit sovint la impressió que la humanitat no és digna ni de la terra que trepitja”.⁸⁸ La redempció arriba amb la memòria, la matèria que pren forma en les pàgines que el retornen a antany, a l’edat “d’or o de llautó”, per què “cal no oblidar la capa de purpurina que el Temps, expert decorador, i l’enyorança, reflectidora de llums apagades, posen sobre les nostres evocacions”.⁸⁹

La consolació de la literatura –per dir-ho amb Boeci- ultrapassa els límits del jo individual. No es tracta d’un retrobament del temps perdut, a l’estil proustià, fruit d’una hipersensibilitat artística, perquè Bladé sublima en la seva literatura una dissort col·lectiva, l’esfondrament de la nostra civilitat en mans de la barbàrie. Després de Bladé, el vell independentista riberenc, no hi

⁸⁵ *Obra Completa*, volum 1, Cicle de la terra natal I, Cossetània edicions, Valls, 2006, p. 16

⁸⁶ *Idem*, pp. 16-17

⁸⁷ *L’edat d’or*, p. 16.

⁸⁸ *Idem*

⁸⁹ *Ibidem*, p. 17.

ha lloc per al dubte sobre la filiació ebreca, que ja és per sempre d'una rotunda catalanitat. Amb la publicació de les seves obres completes, el públic d'arreu del país té l'ocasió d'assaborir una de les millors proses del nostre segle XX, injustament silenciada per l'exili, veritables obres mestres com *Benissanet*, *Crònica del país natal*, *Visió de l'Ebre català*, *L'edat d'or*, *L'exiliada* -la millor crònica de l'odissea dels derrotats- o les biografies de Francesc Pujols, Pompeu Fabra o Rovira i Virgili.⁹⁰

La plena normalització literària de l'Ebre, la seva entrada a bombo i plateret al Parnàs barceloní, va arribar de la mà de Jesús Moncada, després de ser ungit per Pere Calders, amb qui va coincidir els anys 70 a la editorial Montaner i Simón.⁹¹ El primer tram català de l'Ebre era el darrer en esdevenir matèria literària, però cal tenir present la precarietat de la nostra cultura a la Franja, fins al punt que un Moncada encara adolescent va tenir una mena de revelació en assabentar-se per Edmon Vallés, també mequinensà, que podia escriure en la mateixa llengua que parlava.

Recuperar la vila submergida en les aigües del pantà de Riba-roja era possible, només, amb la recuperació de la llengua submergida en l'aculturació, perquè els personatges i les peripècies dels contes d'*Històries de la mà esquerra*, *El cafè de la granota* i *Calaveres atònites*, de la seva obra mestra *Camí de sirga*, de les grans novel·les eclipsades per l'anterior, *La galeria de les estàtues* i *Estremida memòria*, només tenen sentit en la llengua del carrer i dels cafès. Els cafès són el lloc on tot s'explica i es mitifica, l'àgora on tot es debat. L'autor recordava que "al costat de l'humor, que dilueix i endolceix les coses, també hi havia la mala bava que la brama sempre comporta".⁹² L'humor i la mala bava són la clau literària de Moncada, Sense el primer, recordar la tragèdia de Mequinensa seria insuportable; sense la segona, seria una impostura.

88

⁹⁰ *Obra Completa. 12 volums. Cossetània Edicions, Valls (2006-2012)*

⁹¹ El seu amic i convilatà, el poeta Hèctor Moret li ha dedicat diversos escrits. A tall d'exemple, vid. MORET, H.: *Retrat de Jesús Moncada*. Associació d'Escriptors en llengua Catalana, Barcelona, 2005, que mostra les relacions entre la Mequinensa històrica i la mítica. També son interessants: MUÑOZ, Josep M.: "Jesús Moncada. La memòria d'un llegat". *L'Avenç*, núm 289, 1 de febrer de 2004 i NADAL, Marta: "Moncada, novel·lar l'absència", in *Vint escriptors catalans*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pp. 189-198.

⁹² MORET, H.: *Op. Cit.*, p.12

Traduïda a una quinzena de llengües, *Camí de sirga* és una novel·la coral que retrata l'ascensió i caiguda de la Mequinensa moderna, els darrers temps del majestuós riu solcat pels llaüts, quan encara no ha estat domesticat, amb una galeria de personatges fascinants, molts d'ells retrats del natural, com l'Hermes de Tamariu, l'Honorat del Rom o la Carlota de Torres, la gran dama. En un constant anar i venir en el temps, l'acció abasta el període que va des de la Gran Guerra, que provoca la febre d'or a les mines de lignit, fins al 1971, quan s'acaben les obres del pantà i l'aigua destrueix el poble, que només sobreviu en la literatura de Moncada.

89

En el terreny poètic el tortosí Gerard Vergés, és la veu més notable que ha donat l'Ebre des de Vicenç Garcia. Amb *L'ombra rogenca de la lloba* (1982)

es revela com un poeta en la seva plena maduresa, amb influències d'Elliot, Ausiàs March i Virgili, en un poemari que, en paraules de Joan Perucho, "fou un estrall lluminós davant el qual es mostren els miralls enlluernadors de la vida", obra de "la veu més europea de la poesia moderna catalana, actualíssima i trepidant"⁹³, mentre que, segons Emili Rosales, es tracta d'un llibre "culte, líric, caòtic, contradictori, astut, complex, històric, epicuri, escèptic i lúcid".⁹⁴ Bona part d'aquests qualificatius es poden aplicar a *Long play per a una ànima trista* (1986), *Lliri entre cards* (1988) i *La insuportable lleugeresa del vers* (2002). El poema "Parlo d'un riu mític i remorós" és una bellíssima evocació de l'Ebre que ha esdevingut un veritable himne per a la seva gent: "Tot sovint penso que la meva infància/ té una dolça i secreta remor d'aigua./Parlo de la verdor d'un delta immens; parlo dels vols dels ibis (milers

⁹³ PERUCHO, Joan: "El poeta Gerard Vergés", in *La insostenible lleugeresa del vers*. DVD. L'illot, Barcelona, 2002, p. 9.

⁹⁴ ROSALES, Emili: *Op. Cit.*, p. 379.

d'ibis/ com volves vives de la neu més blanca)/ i del flamenc rosat (de l'íntim rosa/d'un pit de noia gairebé entrevist...". I, més avall: "Parlo d'un riu antic, solcat encara/ pels vells llaguts: els últims, llegendaris/ llaguts, tan afuats com una espasa...".⁹⁵ És una epifania del paisatge ebrenc, quan el poeta intueix el perills que el riu ha d'afrontar.

Entre els actuals escriptors ebrencs, hi ha noms de gran nivell, com el poeta Albert Roig (*Córrer la taronja, La tempesta*), que també és un penetrant assagista (*El gos del poeta, Creació del poema*) i els prosistes Jesús M. Tibau, un prioratí establert a Tortosa, i Josep Igual, nascut a Benicarló i resident a La Ràpita. L'autor més conegut és, sens dubte, Andreu Carranza, prolífic i llorejat autor de relats curts (*La tinta de la immortalitat, Aigua de València, Riu avall*) i de novel·les, algunes de ressò internacional. Podem destacar *Llibre de les set Xibeques: la riuada*, una enginyosa i ferotge crítica a la nuclearització del riu, i

la trilogia de personatges romàntics, excessius i irracionals que abasta, en ordre cronològic, tot el segle XIX: *Anjub. Confessions d'un bandoler*, una història riberenca de deliri i violència, bastida sòlidament; *L'hivern del Tigre*, amb el vell general Cabrera que rememora des de Londres les seves peripècies militars, amb més Ebre i més violència; i una biografia novel·lada de Verdaguer: *El poeta del poble*. Aquesta

darrera, premi Josep Pla 2015, és un símptoma del clima mental en què es mou actualment la gent de les Terres de l'Ebre en relació al país: un escriptor nascut a Ascó i que viu a Flix, que ha parlat del llegendari riu del passat i de la seva destrucció en el present, es permet explicar als vigatans la història del seu –i nostre- poeta més gran, en un relat molt ben construït, que tracta d'un personatge romàntic, entre el misticisme i l'ocultisme, amb una escriptura amarada d'espontaneïtat i desmesura romàntiques, fins al punt que el lector percep, inevitablement, la identificació –en el sentit freudià- de l'autor amb el seu personatge.

Fill del vell activista antinuclear Joan Carranza, l'escriptor s'ha vinculat profundament amb la lluita ecologista. Va ser una de les figures de l'oposició al Plan Hidrológico Nacional que, des de l'any 2000, ha protagonitzat la Plataforma en Defensa de l'Ebre. El seu símbol, el nus antitransvasament associat al lema "Lo riu és vida" és, sens dubte, el més identificador del

⁹⁵ VERGÉS, Gerard: *Long play per a una ànima trista*. Proa, Barcelona, 1986.

territori ebrenc, perquè recorda la lluita per la seva reconstrucció des de la dignitat, a principis de segle XXI.

La nova frontera.-

L'agost de l'any 2000, mentre la bona gent omplia despreocupadament les platges, el govern d' Aznar presentava l'avantprojecte del Plan Hidrológico Nacional, un fet que havia de canviar la història de les Terres de l'Ebre. Plantejava l'extracció de 1.050 hm³ anuals de l'Ebre cap a Barcelona, el País Valencià, Múrcia i Almeria, un projecte absolutament delirant que partia d'estimacions fantasioses dels cabals del riu. Amb el lema "Agua para todos", pretenia agreujar la macrocefàlia barcelonina i de, manera especial, omplir de camps de golf i d'urbanitzacions el poc espai útil que hi ha entre Castelló i Múrcia, a banda de regar el desert d'Almeria. Carod- Rovira escrivia: "Endur-se el volum d'aigua previst pel Plan Hidrológico Nacional (PHN) és, de fet, signar la sentència de mort, amb data fixa, primer per al delta i més endavant per a la resta d'indrets de l'Ebre català".⁹⁶

El 15 de setembre es constituïa a Tortosa la Plataforma en Defensa de l'Ebre, que s'havia de convertir en un model de debat, radicalitat democràtica, organització i capacitat de mobilització. La resignació oriental que en les darreres dècades havia caracteritzat els ebrencs s'havia transformat en un activisme que ben aviat va ser massiu, sota la direcció de Plataforma i amb el suport d'Esquerra Republicana i Iniciativa, mentre que convergents i socialistes feien el joc al PP. Ben aviat, però, el PSC esmenaria el seu error de càlcul, a remolc de les grans manifestacions: Tortosa (setembre de 2000 i, més tard, periòdicament),

⁹⁶ CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: Op. Cit., p. 159.

Barcelona (febrer de 2001 i març de 2002), Madrid (març de 2002) i Brussel·les (setembre de 2001), com a culminació de la Marxa Blava que, amb el seu recorregut per territori català, aragonès i francès va captar la simpatia de l'opinió pública europea, fins a convertir un problema local en europeu. Els 300.000 manifestants que es van aplegar a Barcelona van suposar la nacionalització d'un problema aparentment regional, amb el ple reconeixement de l'Ebre com una part substancial del país.⁹⁷

Després de dècades de viure d'esquena al riu, la gent el tornava a valorar, en prendre consciència del perill de perdre'l, com sol passar a les novel·les d'amor. El moviment social que en va sorgir ha sabut combinar les grans mobilitzacions pacífiques amb el rigor jurídic i científic, cosa que ha propiciat el suport del moviment ecologista europeu, a més de revelar nous lideratges socials.⁹⁸ Finalment, les mobilitzacions van tenir el seu efecte i el PHN, que el govern Aznar havia aprovat el juny de 2001, va ser derogat pel govern Zapatero tres anys després, el juny de 2004, bàsicament per la pressió de l'esquerra nacional catalana. Però la Plataforma ha hagut d'estar en permanent alerta pel constant perill de transvasaments més o menys camuflats, a banda del problema de la insuficiència crònica del cabal del riu, que en moltes ocasions és inferior als 100m³/s, un terç de l'aigua que recomana la Comissió per la Sostenibilitat de les Terres de l'Ebre. El problema és que la gestió de la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, amb seu a Saragossa, està mancada de la més elemental sensibilitat territorial i ecològica, i és immune a la problemàtica objectiva de regressió que té el Delta, causada pel canvi climàtic i la manca de pluges, per la minva dels cabals sòlids concomitant a la construcció de les preses (Mequinensa, Riba-roja d'Ebre i Flix) i per la crisi de cabals d'aigua, lligada al creixement indiscriminat dels regadius.⁹⁹

Amb la barroera demagògia que el govern de Madrid ha fet sobre uns suposats excedents d'aigua del riu, el PHN ha estat una nova temptativa de separar i enfrontar els catalans i els valencians, que és el principal objectiu del projecte nacional espanyol dels darrers cent anys, pel cap baix. Joan Francesc Mira ho ha explicat així de clar: "L'objectiu és clar, antic i confessat: destruir fins a

⁹⁷ BOQUERA MARGALEF, Montserrat: *Primer la sang que l'aigua. Els pilars d'una nova identitat ebrenc*. Pròleg de Joan Prat. Onada Edicions, Col. Conèixer, Benicarló 2009.

⁹⁸ A banda del carismàtic Manolo Tomàs, han destacat l'arquitecte Salvador Tarragó, el biòleg Carles Ibàñez, l'hidròleg Antoni Canicio i els activistes Joan Anton Panisello, Susanna Abella, Ramon Roig o Toni Borrell, alcalde de Miravet, entre d'altres.

⁹⁹ Vid. PRAT, Narcís, IBÁÑEZ, Carles: *Op. Cit.*

l'arrel qualsevol forma de valencianitat que es fonamente en la veritat i en la raó (...). Alçar el mur amb Catalunya, aïllar, separar, i així amb tota facilitat reduir els valencians a simple útil apèndix de Castella...".¹⁰⁰ Cal tenir present que el referent de la Renaixença valenciana, Teodor Llorente, va acceptar la submissió a la farsa de la Restauració, mentre que, ja el 1907, el republicanisme blasquista, amb el seu anticatalanisme, esdevenia una mena de versió fallera del lerrouxisme.¹⁰¹ En la seva darrera versió, l'estratègia ja arrenca a finals dels 70, amb el valencià Fernando Abril Martorell, ministre dels governs de Suárez en diverses ocasions i instigador del blaverisme associat al búnker-barraqueta que, en paraules de Fuster, "consisteix a traure's de la mànega el fantasma de l'imperialismo catalán i del centralismo de Barcelona. Tan habituats estan a ser <<centrípetes>>, aquesta fauna, que no són capaços d'imaginar-se com a valencians, fora de la dependència d'un <<centre>>, i creuen que si no és Madrid serà Barcelona. Pobrets! Tenen vocació d'agenollats".¹⁰²

La vocació d'agenollats que Fuster atribuïa als valencians, i que durant força temps han compartit els seus germans del nord, ha estat la principal preocupació de Joan Francesc Mira, tal vegada l'intel·lectual més important de la catalanofonia, per dir-ho amb el professor Pradilla Cardona.¹⁰³

L'antropòleg i escriptor intenta construir un valencianisme desacomplexat, coherent i, sobre tot, possible, després de tants anys de política de terra cremada, d'atacs a la llengua i els símbols, de negar fins i tot el nom de les coses, per convertir el País Valencià en la Comunidad Valenciana, "el nom estatutari, és a dir, el no-nom, l'anti-nom, l'absència de nom, la proscripció del nom". Aquest ha estat el factor que més ha contribuït "a empènyer el país cap a la no-existència, és a dir, a bloquejar el pas dels fets

¹⁰⁰ MIRA, J. F.: "La qüestió". *El País*. Quadern (CV), núm 659, 13 de febrer de 2014.

¹⁰¹ "El blasquisme, al segle XX, seguí una evolució semblant a la del lerrouxisme espanyol, fins al punt d'integrar-se amb aquest", escrivia Joan Fuster a *Nosaltres els valencians*. Edicions 62, El Cangur, Barcelona, 1996 (16 ed.), p. 169.

¹⁰² FUSTER, Joan: *El blau en la senyera*. Edicions Tres i Quatre, València 2005 (4a ed.), p.6.

¹⁰³ PRADILLA CARDONA, M.A.: *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*. IEC. Biblioteca de dialectologia i sociolingüística. Barcelona. 2015. La idoneïtat del terme rau en el seu intent de minimitzar la càrrega ideològica que, inevitablement, té la qüestió lingüística als diversos territoris catalanoparlants, per tal de centrar-se en l'àmbit estrictament comunicatiu i salvar les eventuals fronteres mentals. Cal recordar que, com hem dit, l'autor és de Rossell (Baix Maestrat), literalment a un cop de pedra de la Sénia (Montsià).

de realitat als fets de consciència”.¹⁰⁴ Sortosament, les darreres eleccions municipals i autonòmiques del passat 24 de maig han suposat un canvi de tendència, un abandó de l’estratègia autodestructiva que pot fer possible el diàleg entre les parts implicades a banda i banda del Sénia.¹⁰⁵ La Taula del Sénia és, amb totes les seves limitacions, i també amb tots els seus assoliments, un embrió d’aquest diàleg.

Es tracta d’una mancomunitat de 27 municipis que, administrativament, pertanyen al País Valencià (15), Catalunya (9) i Aragó (3), i que s’ha anat ampliant, al partir del nucli inicial que, l’estiu de 2003, van constituir els ajuntaments de Vinaròs, Alcanar, Uldecona i la Sénia.¹⁰⁶ La seva constitució definitiva va ser el febrer de 2006, amb una presidència rotativa anual, que recau en l’alcalde d’un dels

municipis, i una gerència que fins no fa gaire ha ocupat Jaume Antich, un veterà socialista uldeconenc de gran visió política. En opinió de Josep Igual constitueix “una de les més encertades pensades polítiques apareguda a les nostres comarques en els darrers lustres”.¹⁰⁷ L’apreciació no és exagerada, perquè és un artefacte jurídic-administratiu d’una gran complexitat, pel fer d’implicar tres comunitats autònomes diferents i 27 ajuntaments de diferents colors polítics, amb socialistes (PSPV, PSC), PP, ERC, CiU, Compromís, Podemos, IpC i PAR; però aquests municipis i els seus habitants tenen en comú la geografia, al voltant del riu Sénia i els Ports, la història, que va des dels ilercavons fins a la Corona d’Aragó, passant pel bisbat de Tortosa, i una mateixa llengua i cultura. I també comparteixen uns mateixos problemes, especialment els pobles d’interior: l’emigració dels joves, l’envelliment de la

¹⁰⁴ MIRA, J.F.: “País”. *El Temps*, núm. 1610. València, 21 d’abril de 2015.

¹⁰⁵ Un instrument molt interessant de la catalanofonia és l’Institut Ramon Muntaner, una fundació privada dels Centres d’Estudis de parla catalana, amb participació de la Generalitat de Catalunya. Té la seu a Móra la Nova (Ribera d’Ebre) i aplega entitats culturals d’arreu dels Països Catalans. La seva finalitat és el suport i la difusió de projectes d’investigació cultural dels centres adherits. La seva directora, Carme Jiménez, és un personatge clau de la cultura ebreca.

¹⁰⁶ Per a la història de la mancomunitat, vid. FRANQUET, J.M.: Op.Cit., pp 207-211.

¹⁰⁷ IGUAL, Josep: “Territori”. *L’Estel*. núm. 432, Tortosa, segona quinzena, novembre de 2008.

població, les rendes baixes, l'allunyament dels centres de poder i un dèficit crònic d'infraestructures.

El secret del seu èxit és que els ajuntaments, les administracions més properes als ciutadans, han fet un exercici de responsabilitat, intel·ligència política i flexibilitat. Han deixat de banda els prejudicis propiciats per obscurs interessos, per donar resposta a les preocupacions dels veïns, amb iniciatives com l'Associació Territori del Sènia i la Fundació Rei Jaume I, que fomenten

l'economia productiva amb la conjunció d'actors públics i privats: els ajuts per a la reindustrialització, els tallers d'ocupació, l'arranjament de camins rurals i el projecte Oli i Oliveres Mil·lenàries són algunes de les iniciatives implementades. A nivell simbòlic, és interessant remarcar

la Festa del Tossal del Rei que, des del 2007, congrega anualment a la gent a una gran trobada lúdica, musical i gastronòmica, en commemoració dels seus orígens comuns.

95

La Taula del Sènia ha superat l'efecte fronterer que podia provocar la lluita antitransvasament que, en certa manera, s'ha vist compensat per la solidaritat que ha despertat, a banda i banda del Sènia, l'afectació dels sismes provocats pel "Proyecto Castor", veritable buc insígnia de la "Marca España".¹⁰⁸ Però és cert que, mentre els ebrencs s'han sentit cada cop identificats amb el projecte nacional català, les comarques al sud del Sènia han anat cedint a la força de l'eix València-Madrid, de clar signe neofranquista. Després d'anys de feina de sapa, els rapitencs, canareus i ampostins han començat a ser percebuts com uns catalans més, mentre que benicarlandos, vinarossencs i peniscolans passaven a ser valencians, sense matisos. L'herència de la vella diòcesi tortosina s'ha trobat en perill de ser dilapidada per l'aliança estratègica entre Madrid i les elits valencianes, que es venien la seua primogenitura sobre el

¹⁰⁸ Cal recordar que la construcció d'un magatzem de gas submarí davant de la costa de Vinaròs i Alcanar va produir, entre setembre i octubre de 2013, uns 500 terratrèmols que van afectar el Montsià i el Baix Maestrat. En general van ser de baixa intensitat, però alguns van assolir els 4,5 graus a l'escala de Richter. La reacció de l'Estat va ser fulminant: aturar les obres i, *ipso facto*, indemnitzar Florentino Pérez amb 1.350 milions d'euros per la via del "pronto-pago", una de les més conegudes figures retòrico-comptables del capitalisme *canyí*.

país per un plat de lleties -la participació com a sucursal del capitalisme del BOE.

Paral·lelament, el pes de l'Ebre en el procés sobiranista de Catalunya ha estat substancial. La Catalunya Vella ha anat descobrint una mena d'Arcàdia plena de bons salvatges, de manelics en remull que, amb la seva victòria contra pronòstic sobre l'Estat-llop, demostraven que de vegades guanyen els bons. Amb el seu model de mobilització democràtica, colorista, familiar i lúdica havia d'influir en el *modus operandi* de l'ANC, en les coreografies multitudinàries, radicals i cíviques que s'anirien desplegant en els darrers 11 de setembre, per a admiració del món i dels propis catalans que, al capdavant, feien bona les paraules d'Unamuno sobre la nostra propensió a l'estètica. La responsabilitat històrica que recau en els ebrencs en el camí cap a la nova frontera és el manteniment dels llaços seculars que ens uneixen als catalans del sud, com a valencians del nord que som.

BIBLIOGRAFIA

AAVV.: *Formes de treball a les Terres de l'Ebre. Recerca i interpretació*. El Mèdol, Tarragona, 2004.

AAVV: *La lliçó de l'Ebre. Conèixer Artur Bladé i Desumvila*, CERE, Col·lecció Daliner, Flix, 2005.

ARBÓ, Sebastià Juan: *Terres de l'Ebre*. Edicions 62. MOLC, Barcelona, 1991.

ARNAU, Carme. “Els personatges de Sebastià Juan Arbó: arrelament i universalitat”, in ROSALES, EMILI: *Centenari Sebastià Juan Arbó (1902-2002)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2002, pp. 27-34.

ARNAU, Carme: *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925-1938)*. Edicions 62, Barcelona, 1987.

AVIÈ: *Ora marítima*. Traducció i notes de P. Villalba i Varneda. Fundació Bernat Metge, Barcelona 1986.

BALLARÍN, Josep M.: Pròleg, a MONTELLÀ, Assumpta: *115 dies a l'Ebre. El sacrifici de la Lleua del Biberó*. Ara Llibres, Barcelona, 2014.

BARGALLÓ i BADIA: Josep: *Balls i danses de les comarques de Tarragona*. 6 volums. Diputació de Tarragona, col·lecció Ramon Berenguer IV, Tarragona (1991- 2008)

BAYERRI RAGA, Josep: *Teodor González i la Tortosa de la Restauració a través de la premsa, 1875-1902*. Dertosa, Tortosa, 1996.

BAYERRI RAGA, Josep: “Independència amb correbous”. *Setmanari l'Ebre*. Tortosa, 26 de juliol de 2003.

BIARNÉS, Carmel:; CID, Josep S.: *Guia de la Ribera d'Ebre* Edicions de la Llibreria de la Rambla, Tarragona, 1984.

BIARNÉS, Carmel: *La navegació fluvial per l'Ebre* . Castrum d'Ascó. CERE, Ascó, 1987.

BLADÉ, I DESUMVILA, Artur: *Cicle de la terra natal I. Benissanet. Gent de la Ribera d'Ebre. Obra Completa, volum 1*. Cossetània edicions, Valls, 2006.

BLADÉ, I DESUMVILA, Artur: *Cicle de la terra natal II. Les primeres descobertes. Crònica del país natal. Visió de l'Ebre català. Guia de Benissanet (Ribera d'Ebre).Obra Completa, volum 3*. Cossetània edicions, Valls, 2007.

BLADÉ I DESUMVILA, Artur: *Cicle de la terra natal III. L'edat d'or. Obra Completa, volum 5*. Cossetània edicions, Valls, 2008.

BLADÉ I DESUMVILA, ARTUR: “Record d'homenatge a Sebastià Juan Arbó”. *Fòrum*, núm. 4-5, Flix, 1992.

BOQUERA MARGALEF, Montserrat: *Vivències ebrenques. Fets quotidians de quan lo riu era vida*. Onada edicions, Benicarló, 2009.

BOQUERA MARGALEF, Montserrat: *Primer la sang que l'aigua. Els pilars d'una nova identitat ebrenca*. Onada edicions, Benicarló, 2009.

BOQUERA MARGALEF, Montserrat: "Primer la sang que l'aigua: simbolisme i identitat entorn de l'Ebre", in PRADILLA, M.A.: *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. pp.83-98.

BOQUERA MARGALEF, Montserrat: "Viure del riu: els oficis relacionats amb el medi fluvial", in AAVV: *Formes de treball a la Ribera d'Ebre*. El Mèdol. Tarragona, 2004.

CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís: "Ebrencs". *Serra d'Or*. núm 667-668. Barcelona, juliol de 2015.

CAROD-ROVIRA, Josep-Lluís : *El futur a les mans*. Angle editorial. Col·lecció El fil d'Ariadna. Barcelona, 2003, p. 158.

CAROD-ROVIRA, Josep Lluís: *2014*. L'arquer. Barcelona, 2008.

CARRANZA, Andreu: *Aigua de València*. Columna, Barcelona. 1993.

CARRANZA, Andreu: *Anjub. Confessions d'un bandoler*. Edicions 62, Barcelona, 2000.

CARRANZA, Andreu: "Geografia d'un imaginari ebrenç". *Àrnica*, núm 58, Esterri d'Àneu, setembre 2003.

CARRANZA, Andreu: *L'hivern del Tigre*, Planeta, Barcelona, 2004.

CARRANZA, Andreu: *Riu avall*. El Mèdol, 1996.

CASSIRER, Ernst: *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Humen Culture*. Yale University Press, New Haven, 1972.

CASTELLANOS, E.; MARTÍ, C.; QUERALT, M.C.; SALVADÓ, R.: "La jota cantada improvisada a les Terres de l'Ebre". *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 35. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Barcelona, abril 2010.

CID i CATALÀ, Josep-Sebastià: "Una aproximació a la literatura ebrenca" *Anuari Verdaguer*, 20. Societat Verdaguer- Eumo editorial, Vic, 2012.

COROMINES, Pere: *Les dites i facècies de l'estrenu filantrop En Tomàs de Bajalta. Llibre primer: Silèn*. Obres Completes, Selecta, Barcelona, 1972.

ESTEVE SERRA, Oriol "Les bandes de música a la comarca del Montsià", *Rails*, núm. 27. Centre d'Estudis d'Ulldecona, 2011.

DESPUIG, Cristòfol: *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Edició crítica de Joan Tres. Lectures de literatura catalana. Curial, Barcelona, 1996.

FABREGAT, Emeteri: *L'impacte de l'arròs. El delta de l'Ebre el 1860*. Onada edicions, Benicarló, 2006.

FABREGAT, Emeteri: *Viatge per l'Ebre. Setembre de 1849*. Onada edicions, Benicarló, 2007.

FARNÓS BEL, Àlex, QUERALT TOMÀS, Carme: *Les bandes de música a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona, Tarragona, 2003.

FRANQUET BERNIS, Josep Maria: *Les Terres de l'Ebre: un problema de debò*. La Veu de l'Ebre, Tortosa, 2009.

FUSTER, Joan: *El blau en la senyera*. Edicions Tres i Quatre, València 2005 (4a ed.)

FUSTER, Joan: *Nosaltres els valencians*, Edicions 62. El Cangur, Barcelona, 1996 (16a ed.)

GARCIA, Xavier: *Artur Bladé en la política i literatura catalanes del segle XX*. Cossetània edicions, Col·lecció Perfils, Valls, 2009.

GARCIA, Xavier: *Catalunya també té Sud*, Flor del Vent edicions, Col·lecció de Llevant a Ponent, Barcelona 1997.

GARCIA, Xavier: *Carmel d'Ascó. Una visió biogràfica*. CERE, col. El Daliner, Flix, 2013, obra guanyadora del XVè Premi d'Assaig Artur Bladé i Desumvila.

GARCIA, Xavier: *El meu Artur Bladé*. El Mèdol, Tarragona, 1996. El CERE (Centre d'estudis de la Ribera d'Ebre)

GARCIA, Xavier: *La Catalunya nuclear*, Columna, Barcelona, 1990.

GARCIA, Xavier: *La primera dècada de lluita antinuclear a Catalunya (1970-1980)*. Premi Jaume Ardèvol i Cabrer, Arxiu Comarcal del Priorat. Generalitat de Catalunya, Falset, 2008.

Artur Gaya, ha publicat *Lo llibre de música*. Cossetània Edicions, Valls, 2006.

GENERA I MONELLS, Margarida: *L'Ebre final: del Paleolític al món romà*. Ed. Cooperativa Gràfica Dertosense, Tortosa 1991.

GIL DURAN, Núria (ed): *Ebrencs del segle XX*. Universitat Rovira i Virgili. Campus Terres de l'Ebre, Tarragona, 2010.

GIRALDI, Raffaele: *La società del dialogo. Retotica e ideologia nella letteratura conviviale del Cinquecento*. Adriatica, Bari, 1989.

- IGUAL, Josep: “Territori”. *L’Estel*. núm. 432, Tortosa, segona quinzena, novembre de 2008.
- JORDAN FARNÓS, Jordi: *El perquè de la vegueria ebrenc*. Onada edicions, Benicarló, 2010.
- LLORENTE, Emili: “La fundació del Banc de Tortosa (1881)”. *Recerca*, 9, Tortosa, 2005.
- MASSIP, Jesus, *La gestació de les Costums de Tortosa*. Generalitat de Catalunya / CITE, Tortosa 1984.
- MILLÁN, F.; PEDRERO, P.; TARRAGÓ, A.: “Els correbous. Patint per una tradició” *Ara*, suplement *Aradiumenge*, 14 de juny de 2015.
- MIRA, J.F.: “País”. *El Temps*, núm. 1610. València, 21 d’abril de 2015.
- MIRA, J. F.: “La qüestió”. *El País*. Quadern (CV), núm 659, 13 de febrer de 2014.
- MIRA, Joan Francesc: *Crítica de la nació pura*. Edicions 3i4, València, 1984.
- MIRA, Joan Francesc: *La nació dels valencians*. Edicions 3i4. València, 1998.
- MIRA, Joan Francesc: *Sobre ídols i tribus*. Edicions 3i4. València, 1999.
- MIRAVALL, Ramon: *Tortosa i els tortosins*. Selecta, Barcelona, 1969.
- MONCADA, Jesús: *Camí de sirga*. La Magrana, Barcelona, 1988.
- MONTELLÀ, Assumpta: *115 dies a l’Ebre. El sacrifici de la Lleva del Biberó*. Ara Llibres, Barcelona, 2013.
- MONTSERRAT CAVALLER, Joaquín: *Joaquín Bau Nolla y la restauración de la Monarquía*. Actas, Madrid, 2001.
- MORET, H.: *Retrat de Jesús Moncada*. Associació d’Escriptors en llengua Catalana, Barcelona, 2005.
- MUÑOZ, Josep M.: “Jesús Moncada. La memòria d’un llegat”. *L’Avenç*, núm 289, 1 de febrer de 2004.
- MUÑOZ, Pere: “Josep Agramunt, lo Capellà de Flix”. *Miscel·lània CERE*, Flix, 2008.
- MUÑOZ, Pere: *Alemanys a l’Ebre. La colònia química alemanya de Flix*. El Mèdol, Tarragona, 1994.
- MUÑOZ, Pere: “L’amic Carmel d’Ascó”. *Miscel·lània*. Núm. 9 .CERE. Flix, 1993. Pp. 21-23.

- NADAL, Marta: “Moncada, novel·lar l’absència”, in *Vint escriptors catalans*. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.
- NOGUERA, Jaume: *Ibers a l’Ebre*. X Premi d’Assaig Artur Bladé i Desumvila. Centre d’Estudis de la Ribera d’Ebre. Flix, 2002.
- PERUCHO, Joan: “El poeta Gerard Vergés”, in *La insostenible lleugeresa del vers*. L’Illot, Barcelona, 2002.
- PRADILLA, Miquel Àngel: *El laberint valencià*. Onada edicions, Benicarló, 2004.
- PRADILLA, Miquel Àngel (ed): *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Onada edicions, Benicarló, 2003.
- PRADILLA, M.A.: *La catalanofonia. Una comunitat del segle XXI a la recerca de la normalitat lingüística*. IEC. Biblioteca de dialectologia i sociolingüística. Barcelona. 2015.
- PRATS, Narcís, IBÁÑEZ, Carles: *Avaluació crítica del pla hidrològic nacional i proposta per una gestió*. IEC. Barcelona, 2003.
- ROSALES, Emili: “Arbó, Bladé, Moncada, Vergés. Els grans noms de la literatura ebrenca”, in ROSALES, Emili, *Centenari Sebastià Juan Arbó(1902-2002)*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2002.
- ROVIRA CLIMENT, J.J.: *Panxampla, ¿bandoler o fugitiu?*. Columna, Barcelona, 1996.
- ROYO, Roser: “El govern equipara la jota amb la sardana i la declara dansa d’interès nacional”. *El Punt/Avui*, 5 de novembre de 2010.
- SALVADÓ, Lluís: Pròleg, in JORDAN FARNÓS, Jordi: *El perquè de la vegueria ebrenca. è de la vegueria ebrenca*. Onada edicions. La barcella, Benicarló, 2010.
- SALVADÓ POY, Roc. “La Primera Guerra Carlista a les Terres de l’Ebre”, in SÁNCHEZ CERVELLÓ, J.: *El carlisme al territori de l’antiga diòcesi de Tortosa*. Vol.I. pp. 97-148.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep; CLUA MICOLA, Pere: *La Batalla de l’Ebre. Un riu de sang*. COMEBE, Gandesa, 2005.
- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: *Conflicte i violència a l’Ebre. De Napoleó a Franco*. Flor del Vent Edicions, Barcelona, 2001.
- SANCHEZ CERVELLÓ, Josep (coord.): *El carlisme al territori de l’antiga diòcesi de Tortosa*. 3 volums. Arola editors, Tarragona, 2004.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, J., VISA, F.R.: *La navegació fluvial i la industrialització a Flix. La Veu de Flix (1840-1940)*, Flix, 1994.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep: *Les guerres napoleònica i carlistes a la frontera de Catalunya, el País Valencià i Aragó*. Onada edicions. Biblioteca la Nau, Benicarló, 2015.

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep. “Unitat territorial i fragmentació administrativa a les Terres de l’Ebre”, in PRADILLA, Miquel Àngel (ed): *Història i territori a les comarques de la diòcesi de Tortosa.*, pp. 271-286.

SINCA, Genís: “Recuperem la jota” *Ara*. 30 D’AGOST DE 2015.

SOLERVICENS, Josep: *El diàleg renaixentista: Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Anton Agustí*. Biblioteca Serra d’Or, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

STANGOR, Charles, SHALLER, Mark: “Stereotypes as Individual and Collective Representations”, in STANGOR, Charles (ed): *Stereotypes and Prejudice. Essential Readings*. Psychology Press. Taylor & Francis, Ann Arbor, Michigan, 2000, pp. 64-77.

SUBIRATS, Emigdi: *Gerard Vergés i Príncep*. Onada Edicions, Benicarló, 2012.

TAGÜEÑA LACORTE, Manuel: *Testimonio de dos guerras*. Planeta – DeAgostini, Barcelona, 2005.

TERMES, Josep: *Les arrels populars del catalanisme*. Empúries, Barcelona, 1999.

TERMES, Josep, (*Nou*) *resum d’història de Catalunya*. Base, Barcelona, 2009.

TITI LIVI: *Ab Urbe Condita*, XXI, 5,17. Volum III (llibres XXI-XXV). Edició i notes de C. Flamstead Walters i R. Seymour Conway. Oxford Classical. Scriptorum Classicorum. Oxford University Press, New York, 1988.

TOLEDANO GONZÁLEZ, Ferran: *Carlins i catalanisme*. Sant Vicenç de Castellet, 2002.

TORRES, Estanislau: *La batalla de l’Ebre i la caiguda de Barcelona*. Pagès editors, Lleida, 1999.

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: Pròleg, in CARRANZA, Andreu: *Llibre de les set Xibeques. La riuada*, El Mèdol, Tarragona, 1997.

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “Fòrum amb Joan Coromines”. *Fòrum*, núm. 2, Flix, primavera 1991.

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “El meu artur Bladé, de Xavier Garcia”. *La Veu de Flix*, núm 195, abril de 1996.

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “El sastre de Babel”. *El Punt*.14 de’abril de 1997,

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “L’edat d’or”. *La Veu de Flix*, núm. 260. Nadal de 2001,

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “L’escàndol de l’Ebre”. *El Punt*.29 d’octubre de 2000,

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “La batalla de l’Ebre”. *El Punt*, 4 de desembre de 2000,

VEGA CASTELLVÍ, Xavier: “Cinisme i passió”. *El Punt*.20 de maig de 2001.

VERGÉS, Gerard: *La insostenible lleugeresa del vers*. DVD. L’illot, 2002.

VERGÉS, Gerard: *L’ombra rogenca de la lloba*. Proa, Barcelona, 1982.

VERGÉS, Gerard: *Long play per a una ànima trista*. Proa, Barcelona, 1986.

VIDAL FRANQUET, Jacobo: “El tortosinisme. Unes impressions”. *Plecs d’història local* núm. 119, (sep. Avenç). IRMU, Barcelona, Octubre 2005.

VIDAL, J i CARBONELL, J.A.; *Història de les Terres de l’Ebre*. Vol. V. *Art i cultura*. Fundació Ilercavònia Futur/ Universitat Rovira i Virgili. Aeditors, el Perelló, 2010.

VINAIXA MIRÓ, Joan R.: *Set anys de guerra civil. (Ribera d’Ebre, 1833-1840)*. CERE. Col. Daliner, Flix, 2006.

